

אמונת עתיד

"אמונת - זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א).
"שפאפין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים יט).

גליון מס' 30
אב - אלול תשנ"ט

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

אינטרנט
www.toraland.org.il
דואר
toraland@elnet.co.il

בהוצאת
מכון התורה והארץ
כפר דרום - חבל עזה
טל. 07-6847325
פקס. 07-6847055

מערכת:
הרב יואל פרידמן
הרב דורון ותקין

החוברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לישיבות

©
כל הזכויות שמורות

ISSN 0793 - 4262

סדר ועימוד
"עטרת ירושלים"

תוכן העניינים

מאמר מערכת

- פירות גלות ופירות גאולה הרב גבריאל קדוש 5

הגות

- ט"ו באב הרב יעקב אפשטיין 7

מאמרים הלכתיים

- תפילת נחם הרב יהודה הלוי עמיחי 12
יום טוב שני בגוש קטיף הרב יהודה זולדן 16
גדרי "מלאכה" בחול המועד (תשובה) הרב עזריאל אריאל 25

תשובות קצרות

- בצל שעבר עליו לילה הרב יהודה הלוי עמיחי 33
קמח מלא שנמצאו חרקים בחיטים הרב אהוד אחיטוב 35

סקירה מדעית

- חרקים בירקות קפואים מעבדת מכון התורה והארץ 37

- מפתח 30 חוברות לפי נושאים מפורטים 38

רשימת המשתתפים בקובץ

הרב יהודה זולדן	ראש ישיבת רעננה
הרב עזריאל אריאל	רב הישוב עטרת
הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב יעקב אפשטיין	
הרב גבריאל קדוש, הרב אהוד אחיטוב	מכון תורה והארץ

הרב גבריאל קדוש

פירות של גלות ופירות של גאולה

האם יש קשר בין מצבם של הפירות לבין מצבו של עם ישראל?
מהמשנה במסכת סוטה (פ"ט מ"ב) נראה שלא רק שיש קשר אלא מצב הפירות
הוא נגזרת של מצבו הרוחני של העם; וכן נאמר שם:
"רבן שמעון בן גמליאל אומר משום רבי יהושע מיום שחרב בית המקדש
אין יום שאין בו קללה ולא ירד הטל לברכה **וניטל טעם הפירות** ר' יוסי
אומר אף ניטל שומן הפירות".

החסרון של בית המקדש אינו רק גורע מטעם הפירות, אלא גם גורם לפיחות
בכמות ובאיכות של כל היבול החקלאי, כמו שנראה מדברי האבות דרבי נתן (פ"ה
ד"ה ועל העבודה):

"על העבודה זו עבודת בית המקדש. וכן את מוצא כל זמן שהיתה עבודת
בית המקדש קיים היתה ברכה בעולם והזול מרובה והדגן מרובה והיין
מרובה ובני אדם אוכלים ושובעים והבהמה אוכלת ושובעת שנאמר ונתתי
עשב בשדך לבהמתך (דברים יא, טו)..."
אלא שלכאורה הדברים נראים תמוהים! וכי מה הקשר בין בית המקדש
לטעמים של הפירות?
יתכן שדברי ר' שמעון בן לעזר המובאים בתוספתא (סוטה פט"ו ה"ב) יאירו לנו
תמיהה זו:

"ר' שמעון בן לעזר אומר **טהרה** נטלה את הטעם ואת הריח **מעשרות** נטלו
את השמן ואת הדגן".

ר' שמעון בא לבאר שהענינים הרוחניים שנעדרו לנו כתוצאה מחורבן הבית,
הם הטהרה והמעשרות. דברים אלו הביאו את הברכה ליבול החקלאי בזמן הבית,
והם שסיפקו לפירות את טעמים וריחם ואת שומנם ודגנם.

כן מתבאר מהמשכו של המאמר באבות דרבי נתן שהבאנו לעיל:
"מפני מה היין לוקה יותר מן הדגן מפני שהוא מין קללה ר' אומר לא משום
כן **אלא שדורכים אותו בטומאה**".

ככל שהחסרון הרוחני הוא יותר גדול - גדל החסרון במישור הגשמי, ולכן לוקה
היין יותר מן הדגן, כי תהליך יצור היין הוא ע"י דריכת הענבים בטומאה.
בשו"ת אגרות משה (חלק יו"ד ב' סימן קמא) מסביר בצורה נפלאה מדוע דווקא
הטהרה והמעשרות מביאים את הברכה ליבול החקלאי:

"ועיין בסוטה דף מ"ט ברש"י ד"ה ביטלה טעם הפירות וריחם שמתוך שהיו
טהורים ונוהגין בטהרה אף הקב"ה מטהר פירותיהן מריח רע ומטעם רע וכן
פירש במעשר על שומן הפירות, הרי מצינו גם יתרון בטהרה ובמעשרות
שעושין הטבה גדולה בהפירות **והוא מטעם שהן מצות דבפירות**".

גם הטהרה וגם המעשרות הם מצוות המיוחדות לפירות, ולכן הם מביאים ברכה לפירות ומאידך הטומאה וכן אכילת הפירות ללא הפרשת המעשרות גורמות לקללה ולפגיעה ביבול הן בכמות והן באיכות.

בימי המצרים, זמן שאבלים אנו על חורבן בית מקדשנו, יש לנו להתחזק במצוות התלויות בארץ ובברכת פירותיה ומתוך כך בעז"ה נזכה לבנין הבית וכדברי הנביא זכריה (פרק ח') "וְעַתָּה לֹא כִימִים הָרִאשֹׁנִים אֲנִי לְשָׂאֲרֵית הָעָם הַזֶּה נָאִם ה' צְבָאוֹת: כִּי זָרַע הַשָּׁלוֹם הִגָּפֹן תִּתֵּן פְּרִיָּה וְהָאָרֶץ תִּתֵּן אֶת יִבּוּלָהּ וְהַשָּׁמַיִם יִתְּנוּ טָלָם וְהִנְחַלְתִּי אֶת שְׂאֲרֵית הָעָם הַזֶּה אֶת כָּל אֱלֹהִים".

בחוברת, אנו מפרסמים כמה מאמרים השייכים לחודש אב. תחילתו של החודש מתוך בירור בתפילת נחם, וסיומו של החודש מתוך "לא היו טובים לישראל כחמישה עשר באב". המשכה של החוברת פונה כבר לימים הטובים שבחודש תשרי, ובמאמר אחד בירור על עשיית יום טוב שני בגוש קטיף ומאמר נוסף על גדרי מלאכה בחול המועד.

בברכת "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופירכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא".

המערכת

הרב יעקב אפשטיין

ט"ו באב

א. מקורו כיום טוב

המשנה האחרונה של מסכת תענית מסיימת:

"אמר רשב"ג לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב ויום הכיפורים שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו. כל הכלים טעונים טבילה, ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות: בחור שא נא עיניך וראה מה את בורר לך, אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה, שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל, ואומר: תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה וכן הוא אומר: צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו, ביום חתונתו וביום שמחת לבו. ביום חתונתו – זה מתן תורה, וביום שמחת לבו – זה בנין בהמ"ק שיבנה במהרה בימינו אמר".

הקשרה של משנה זו למסכת תענית צריך בירור. הרב עובדיה מברטנורה הסביר: "זה מתן תורה – **ביום הכיפורים** – שבו ניתנו לוחות אחרונות. זה בנין בהמ"ק – שנתחנך **ביום הכיפורים**". פירושו למתן תורה מובן כדי לקשור את הפסוק משיה"ש ליו"כ, אבל פירושו ביחס לבנין בהמ"ק של שלמה תמוה, שהרי בנין שלמה חרב ועוד שיו"כ היה רק אחד מארבעה עשר הימים של חנוך הבית ביד המלך. נראה לענ"ד לנטות מדבריו.

ב. הקשרם של ט' באב וי"ז בתמוז לט"ו באב ויום הכיפורים

נראה לומר ששני הימים ט"ו באב וי"ז בתמוז, המזכרים במשניות הקודמות במס' תענית, מתקנים את שני הימים הנזכרים לעיל. המשניות שבאמצע הפרק עוסקות בי"ז בתמוז ובט' באב. י"ז בתמוז עניינו העיקרי שבירת הלוחות וחטא העגל, וט' באב - חטא המרגלים.

חטא העגל הוא קלקול היחס האמוני של ישראל כלפי הקב"ה. חטא העגל תוקן, במדה האפשרית העולמית, בנתינת לוחות שניים, ואף שאין הן במדרגת לוחות ראשונים (שו"ת רדב"ז ג' תמב) סוף סוף היתה כאן התאמה למידה העולמית של ישראל והעולם. וע"כ הקב"ה השרה שכינתו בינינו. יום כיפור הוא תיקונו לדורות של חטא העגל, וע"כ הוא יום סליחה ומחילה קבוע לישראל.

חטא המרגלים עניינו מאיסת ארץ חמדה, וכפירה באפשרות בניית האומה הישראלית בארצה כאומה אלקית. וגרם החטא הקדמוני לכך שהחורבנות, אשר ממשיכים את אותו כשלון, יחולו ביום המתאים לכך. וכנגד הכשלונות של תשעה באב בא ט"ו באב שהוא היום המיועד לבניית בית המקדש (כפי שיבואר להלן).

זהו אם כן סדר המשניות האחרונות: תרי זוגי - י"ז בתמוז וט' באב - פרי באושים של קלקלת ישראל בחטאיו המרכזיים עגל ומרגלים, נתקנים בתרי זוגי אחרים: יו"כ וט"ו באב שהם הם יום חתונתו ויום שמחת לבו של הקב"ה בכנ"י.

ג. בנין המקדש בט"ו באב

חודש אב הוא המתאים בהשגחה האלוקית לבניית הבית עפ"י המבואר במדרש (ילקוט, ירמיה רמז רנט):

"אמר רב: עלה אריה במזל אריה והחריב את אריאל. עלה אריה זה נבוכדנאצר דכתיב: עלה אריה מסובכו, במזל אריה: עד גלות ירושלים בחודש החמישי, והחריב אריאל: הרי אריאל אריאל קרית חנה דוד. ע"מ שיבא אריה במזל אריה ויבנה אריאל. יבוא אריה זה הקב"ה דכתיב ביה: אריה שאג מי לא יירא. במזל אריה: והפכתי אבלם לששון. ויבנה אריאל: בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס".

חודש אב מצויין במדרש כחודש המתאים לתיקון מאיסת הארץ וחורבן הבית. יום ט"ו באב כיום המיועד בחודש אב לבנין המקדש מופיע במקום אחר במדרש (ילקוט ירמיה רמז שה):

"והפכתי אבלם לששון: לפי שבעוה"ז נהפך שמחה לאבל למה שבעה ימי אבל כנגד שבעה ימי המשתה, אבל לעוה"ב אני מחזיר את האבל לשמחה שנאמר: והפכתי אבלם לששון, ונחמתים ושימחתים מיגונם". אותם שבעת ימי אבילות שבין ט' באב לט"ו באב הם הם העתידים לעת"ל להיות ימי שמחה ונחמה. ומכאן שט"ו באב הוא - "יום שמחת לבו - בנין ביהמ"ק".

ד. עניינו של ט"ו באב

מתוך סיום המשנה נבין את עניינו של ט"ו באב. ג' ענינים: אירוסין נישואין ושמחה. ישראל, עם קבלת הלוחות, עמדו לצאת ממצב הארוסה לנישואה; (רש"י שמות לד, א).

הנישואין שהם חלות הזיווג, אינם רק קשר נשמתי עליון לקב"ה (אירוסין), יצירת אומה אידיאלית ללא הופעה על במת ההיסטוריה, אלא אומה החיה את חייה לפי דבר ה', ומופיעה ככל עם: בארץ, תרבות, והיסטוריה ועם זאת היא עליונה ואלוקית - ממלכת כהנים וגוי קדוש. התורה היא כביכול כעין שטר הכתובה האלוקית לאומה הישראלית - תנאי החיים בצוותא. קבלת התורה היא הכניסה לחופה, אלא שקלקל החטא (עגל), והוצרכנו לתיקון נוסף. במעבר בין האירוסין לנישואין נוצר הקלקול כביכול, ותוקן ביום הכיפורים.

עם קבלת התורה (הנישואין), כאשר רוח ה' אשר על האומה, מפעם בכל אבריה השלמים ומחייה אותה. צריך לקיים את התורה במלוא שלמותה לא רק במדבר אלא בא"י. במלכות ומקדש, נביאים וכהנים, חקלאות ומסחר, כלכלה וצבא ושאר כלי החיים של העם, אז עת השמחה שלמות גוף ונשמה בהופעה אחדותית נאדרה בקדש, ועת נתינת הפירות. ע"כ יום שמחת לבו הוא יום בניין ביהמ"ק, יום הקישור

השלם בין ישראל לקב"ה, הממלא את כל העם בכל חלקיו וגווניו, שמחת חיים עזה באהבה אלוקית שלמה, ונותן תולדות מצוות ומעשים טובים.

הגמ' (תענית ל ע"ב) מביאה כמה מאמרי אמוראים המבארים מהותו של ט"ו באב - יום שהותרו שבטים לבוא זב"ז, יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל - כל אלו הם ציוני דרך של התאחדות ושמחה והתיילדות תורה שבע"פ, ומציינים את יום שמחת לבו עד מצב השלמות המיוחל - בניין ביהמ"ק.

ה. נישואי השבטים והסבת נחלות

"אמר רב יהודה אמר שמואל: יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה. מאי דרשו: זה הדבר אשר צוה ה' לבנות צלפחד וגו'. דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה".

נאסרו באי הארץ, שכל בת יורשת נחלה, שאין לאביה בנים, או בת שעתידה לירש לאחר נשואיה לא תנשא אלא לשבטה, שלא תעבור נחלת שבט זה לשבט אחר (רמב"ן סוף במדבר). בט"ו באב הותרו שבטים לבא זה בזה והותרה הסבת הנחלה. הביא להיתר הלימוד של תושבע"פ עפ"י תושב"כ - פרי החיבור שבין ישראל לקב"ה, "זה הדבר שלא יהא נוהג אלא בדור זה".

אע"פ שהותרו השבטים, הנהיגו עוד פעם את האיסור בבני בנימין לאחר פילגש בגבעה. שכן מצינו שהתנו עם שבט בנימין שלא תירש בת הבן עם האחין שלא תעבור נחלה משבט בנימין (ב"ב קטז). ועוד מצינו שאע"פ שהותר האיסור, בכ"ז לא היתה עין טובה כלפי נשים הנשאות שלא לשבטן, שכן אומר הרד"ק המביא מתוספת תרגום יונתן לשופטים: "דא היא נמוסא הות בישראל מלקדמין דלא מסתחרא אחסנתא משבטא לשבטא ובכן לא הוה יכיל גבר למסיב איתתא דלא משבטא וכד הות איתתא דרחימת גברא דלא משבטא הות נפקא מבי נשא בלא אחסנתא והוה אנשי קרון לה פונדקיתא דרחימת גברא דלא משבטהא".

א"י ניתנה כולה לעם ישראל ולכל שבט חלקו המיועד לו. ההשגחה האלקית התוותה לכל שבט מקומו המקיימו ונותן לו את איכותו וקיומו וחברתו הפנימית; לכל שבט אבנו המיוחדת על לבו של כהן גדול, ערכי חיים, הרגשות, וסדרי עבודת ה' משלו, באפיון שלו בקווי הפנימי שהונחל לו בסידור חיי האומה כולה. וכשינוי האופי כך שינוי המקום הנושא את יושביו להוצאת תכונותיהם לפועל. היציאה מהסדר העצמי שיבוש גדול יש בה - אי זריעת זרע בקרקע המתאימה לו - ע"כ נאסרו שבטים לבוא זב"ז.

התרת השבטים לבא זב"ז מכח האחדות העולה על כולן, שיסודו הכולל עדיף על כל הסידור הפרטי, החיצוני בערכו לעומת הכלל כולו. ועוד הרבה הפרייה של ההתקרבות והתאחדות יוצרו בין השבטים בהסרת המכשול. ע"כ דווקא העירוב הפרטי עם השמירה הכללית של היחס השבטי הוא אשר יחזיק ויחזק את האומה מכל חשש של קריעה והתנתקות.

ו. היתר השבטים לבוא זה בזה

"אמר רב יוסף אמר ר'נ: יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל שנאמר: ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לאשה, מאי דרוש אמר רב: ממנו ולא מבנינו".

לאחר המלחמה על שבט בנימין בו נותרו רק שש מאות איש שהסתתרו במדבר, מחפש עם ישראל תקווה לבנימין. לפי הגמ' בתענית נראה יסוד איסור בנימין בקהל מחמת חטאו - שבט שלם המחפה על חוטאים בגבעה. השבועה היא שלא יתערב זרע פסול, זרע שמופקר כולו ביחוסו ואינם זרע קודש, בזרעם. אך ח"ו צרה גדולה עלולה לבא מכך ששבט בנימין יכלה, הוארו עיניהם ומצאו בתורה שבע"פ ששבועתם אינה מחייבת אלא אותם - דור הלוחמים ולא את בניהם. לחטיפת מאתיים הבנות המחוללות בשילה עדיין לא יכלו להשתמש בהוראה זו שהרי הן עדיין שייכות לדור הלוחם, ואמנם הם אומרים להוריהן: "כי לא אתם נתתם להם כעת תאשמו". וע"כ גם לארבע מאות הראשונים נתנו מבנות יבש-גלעד שכיון שלא עלו למלחמה ממילא אינם שותפים לשבועה.

רב קדם מבחינה כרונולוגית לרב נחמן ולרב יוסף, ואעפ"כ מובא מאמרם שיום ט"ו באב הוא יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל לפני שהובא המקור לכך ע"י רב, מה שמוכיח שההיתר היה ידוע מכבר. ואמנם גם דברי רב יוסף בשם ר"נ אינם באים כמחלוקת אלא כהוספה.

ז. ט"ו באב - הארה מיוחדת

מתחדדים הדברים ביותר לאור דברי הירושלמי ומדרש איכה רבה (ג).
"רבנן אמרי: יום שהותר שבט בנימין לבא בקהל, דכתיב: ארור נותן אשה לבנימין. אמר ר' יוחנן: מקרא קראו וקרבוהו מקרא קראו ורחקוהו. מקרא קראו וקרבוהו: גוי וקהל גויים יהיה ממך. מקרא קראו ורחקוהו: אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי".

עפ"י הבבלי עיקר איסורו לבוא בקהל מיוחס - קהל ישראל, אבל בגרים ועבדים לכאורה הותר בנימין לבוא. לעומת זאת, עפ"י המדרש והירושלמי הבנת אותו דור היתה לאסור את בנימין בביאה בקהל ה' לשם הכרתתו המוחלטת מישראל - אפרים ומנשה בני יוסף הם קרובים שבטים ולא בנימין. כביכול טעות היא עצם הכנסתו לכלל ישראל כשבט ואין לו נחלה בפני עצמו, ולא אבן בחושן וכדו'. עד שהאיר הקב"ה עיניהם ומצאו מקרא מפורש בתורה להמשך קיומו של שבט בנימין. עפ"י הבבלי עיקר מציאת ההיתר הוא מחמת השבועה שהיא גרמה לאסור את שבט בנימין בקהל. אך לפי הירושלמי, סבר עם ישראל שאין שבט בנימין ראוי להתייחד כשבט, וא"כ, ההבטחה שלא כלה שבט, אינה חלה לגביו, והיא גרמה לשבועה הנוראה. וע"כ היתה שמחה גדולה כשהתברר ששבט בנימין אמנם ראוי לבוא בקהל, ועליו נאמר: קהל גויים יהיה ממך. נמצא שיש שני יסודות באיסור שבט בנימין לבוא בקהל, ולאחר מכן התרתו לבוא בקהל. לפי הבבלי יסוד האיסור הוא השבועה, ואין תשומת לב לענין השבטיות הכלה. אמנם לפי הירושלמי יסוד האיסור

הוא הלימוד שאין בנימין שבט, וע"כ בחטאו תכלה כל אותה משפחה שאינה שבט, ולא חלה ההבטחה ששבט מישראל אינו כלה. לפי הבבלי החג בשילה מקושר בעקיפין (ויש מן המפרשים המסבירים זאת על יו"כ). אמנם לפי הירושלמי החג הוא בט"ו באב, אז הוארו עיניהם ונתנו את בנימין לשבט בישראל, ושלא לפגוע בשבועה בני בנימין חטפו ולא האבות נתנו.

בהמשכה של המשנה (תענית שם) נאמר:

"לא היו ימים טובים כט"ו באב וכיוה"כ שבהם בנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים..."

מנהג קבוע הונח כסימן לדורות על קביעות הקשר שבין ישראל לקב"ה, ודווקא במקום המשכן והמקדש מקום ששכינתו של מקום מאירה, כדי לציין שעל אף כל העיכובים שבדרך - הבניין השלם ישוב וייבנה.

הרב יהודה הלוי עמיחי

תפילת נחם

תפילת נחם הנאמרת בתשעה באב, יש הנוהגים לאומרה בכל התפילות ויש הנוהגים לאומרה רק בתפילת המנחה. נשאלת השאלה מדוע נחלקו בשאלת זמן אמירת תפילה זו, ומדוע שונה היא מכל התפילות שהן "מעין המאורע" הנאמרות במשך כל היום.

א. זמן אמירת תפילת נחם

נאמר בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג):

"א"ר אחא בר יצחק בשם רבי חייא דציפורין, יחיד בט"ב צריך להזכיר מעין המאורע, מהו אומר?

רחם ד' אלהינו ברחמיו הרבים ובחסדיך הנאמנים, עלינו ועל עמך ישראל, ועל ירושלים עירך, ועל ציון משכן כבודך, ועל העיר האבילה והחריבה וההרוסה והשוממה הנתונה ביד זרים, הרמוסה ביד עריצים, ויירשנה לגיונות, ויחללוה עובדי פסילים, ולישראל עמך נתת נחלה ולזרע ישורון ירושה והרשתה, כי באש היצתה ובאש אתה עתיד לבנותה כאמור ואני אהיה לה נאם ד' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה."

מדברי הירושלמי משמע שיש לאומרה בכל התפילות ולא דווקא בתפילה מסוימת, וכן משמע בדברי הרמב"ם (הל' תפילה פ"ב ה"ד נוסח התפילה, תפילות כל השנה, נוסח הברכות) "שאמרו תפילה זו ג' פעמים בתשעה באב."

האבודרהם (עמ' רנז) מביא שלדעת ר' עמרם גאון אומרים את תפילת "נחם" בערבית שחרית ומנחה, ורבינו סעדיה גאון סובר שיש לאומרה במנחה בלבד, וכבר פשט המנהג כדברי רבינו סעדיה גאון.

גירסתו של הרא"ש (תענית פ"ד אות לד) שונה היא מגירסת הירושלמי, ולדעתו התפילה היא "נחם" ולא "רחם" כמובא לעיל. בנוסף, כותב הרא"ש שהמנהג לומר תפילה זו רק בשעת המנחה, אלא שמקשה על מנהגו זה של רבינו סעדיה גאון: "כל ימי תמהתי למה נהגו שאין אומרים נחם אלא בתפילת המנחה, כיון דקאמר, יחיד בתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע, מסתמא בכל התפלות קאמר, ערבית שחרית ומנחה, כמו ראש חדש פורים ותענית?"

שתי תשובות מרכזיות נאמרו על שאלת הרא"ש:

1. הב"י (סי' תקנז) מבאר שהסיבה היא שעיקר החורבן היה לעת ערב בזמן תפילת המנחה, ולכן יש לומר את התפילה אז, וז"ל:

"נראה לי שטעם רבינו סעדיה משום דלעת ערב הציתו בו אש הלכך באותה שעה מזכירין שפלות ירושלים ואבליה ומתפללין על תנחומיה."

2. הריטב"א כתב תשובה נוספת לשאלה (תשובה סג מהדורת קאפח):

לענין נחם בט"ב דעתי דכיון דמשום המאורע אמרינן ליה, על פי הירושלמי, לאומרו בכל תפלותיו ערבית שחרית ומנחה ככל מעין המאורע שבכל מקום,

אלא שבערבית ושחרית שהוא כמי שמתו מוטל לפניו ואינו בנחמה אומרים רחם, ולמנחה אומרים נחם שדומה למי שנקבר מתו, ומ"מ ש"ץ אינו אומר אלא במנחה כמו שנהגו.

הב"י כתב שבערב הציתו את האש ואז מתפללין על תנחומיה, ואילו הריטב"א הביא תשובה הפוכה שבשעת המנחה, הרי כאילו כבר מתו נקבר, דהיינו, שהאבלות פוחתת. ובאמת הב"ח נקט כדעת הריטב"א ומשמע שחולק על הב"י שהביא שבמנחה זו שעת הצתת האש.

אלא שלכאורה יש קושי בדברי הריטב"א שכן מבואר בגמ' (תענית כט ע"א) שהאש בערה משעת המנחה ועד י' באב בשעת המנחה, ומשום כך איננו אוכלים ושותים יין עד י' בצהרים, וכמו כן לענין שאר מנהגי אבלות מחמירים עד י' בצהרים (שו"ע תקנח). ולפי"ז עיקר השריפה הייתה בשעות הצהרים של תשעה באב, וצדקו דברי הב"י!

ב. נחמת שעת המנחה

ונראה שיש להסביר את הדברים על פי מה שכתב בשער הכוונות (ט"ב דף פט ע"ג):

"הענין יובן במה שדרשו בגמרא ע"פ מזמור לאסף אלהים באו גוים, והקשו מזמור...? קינה מבעיה ליה! ותירצו כי בתחילה התחילו האויבים להרוג את בני ישראל ואז חשבו ישראל שלא יהיה ח"ו תקומה למפלתם, ויכלו ח"ו בחרב האויבים, ובראותם שהציתו אש בהיכל לעת ערב שהוא זמן המנחה, אז אמרו מזמור ושמחו שמחה גדולה וקבלו נחמה, כי אם ח"ו לא היה הקב"ה משליך חמתו על העצים ועל האבנים לא היתה תקומה לשונאי ישראל, וכמשז"ל כלה את חמתו ויצת אש בציון, ונמצא כי לעת מנחת ערב שהציתו אש בהיכל אז אמרו ישראל מזמור וקבלו נחמה על צרתם, א"כ המנהג הנזכר הוא טוב ונכון".

אם אנו מתבוננים מצד חורבן הבית הפיסי, החורבן החל בתשעה באב בשעת המנחה. אולם אם אנו מתבוננים מצד המהלך הכללי של עם ישראל, באותה שעה מתחילה הנחמה של ישראל וגאולתם העתידית, שכן אם חלילה היה הקב"ה שופך חמתו על בני ישראל הרי שלא היתה להם לא תקוה ולא תקומה. אולם כיון שהקב"ה נהג במידת הרחמים ושפך חמתו על עצים ועל האבנים - הרי שיש תקומה לעם ישראל, ותחילת שריפת הבית היא היא תחילת נחמתם.

לכן יש להוסיף שנחמה אמיתית איננה בדברים בלבד לשם השתתפות בצער האבל. משמעותה של נחמה אמיתית היא מעין החזרה והשלמת החסרון. וכן לומדים אנו אצל יצחק אבינו (בראשית כד מז): "ויביאה יצחק האהלה שרה אמו... וינחם יצחק אחרי אמו" - דרשו חז"ל שכשבאה רבקה חזר הענין לאוהל והברכה בעיסה והתחיל הנר לדלוק. בשעה שיצחק לקח את רבקה לאשה והכניסה לאוהל, נתמלא

החוסר שהיה בשעת הילקח שרה, ולכן וינחם יצחק; (עיין שפתי חיים ח"ג עמ' שכט).
בה בשעה שהקב"ה שפך חמתו על עצים ועל האבנים ולא על עם ישראל -
אומרים אנו ומבקשים את נחמתו של הקב"ה שכן אז יכול החסרון להתמלא ולבוא
לידי תיקונו השלם.

ג. השוכח לומר תפילת נחם

ישנם בתפילת נחם שני רעיונות סותרים לכאורה: מחד, שריפת בית המקדש
ומאידיך גיסא נחמה על קיומו והצלתו של עם ישראל. על פי זה נראה שיש להסביר
את מחלוקת האחרונים בשאלת השוכח לומר נחם בברכת בונה ירושלים.
בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג) מובא כלל למי שרוצה להוסיף ברכה בשמונה עשרה:
"כל דבר שהוא לבא - אומרה בעבודה, כל דבר שהוא לשעבר - אומרה בהודאה".
אמנם אנו נוהגים לומר ברכת נחם בבונה ירושלים מכיון שכלל נקוט בידינו
שמברכים ומוסיפים בברכה שהיא מעיניינה של התוספת. אלא שנשאלת השאלה
מה דינו של השוכח ולא אמר "נחם" בברכת בונה ירושלים: האם יש לאומרה
בעבודה או בהודאה?

האבודרהם (מובא בב"י סי' תקנז) כתב שיש לומר את "נחם" בברכת ההודאה,
והט"ז (סי' תקנז ס"ק א) חלק וגרס באבודרהם שיש להוסיפה בברכת העבודה (עיין יד
אפרים, ולבושי שרד). ולאור דברי הירושלמי שהזכרנו, נמצאנו למדים שהב"י והט"ז
נחלקו האם עניינה של תפילת נחם היא העבר או העתיד. אם נתקנה על העבר, הרי
שמקומה בהודאה כדברי האבודרהם, ואם עיקרה על העתיד - מוקמה היא בעבודה.
לדברינו המחלוקת מובנת שהרי בתפילת נחם יש שני צדדים (1) עבר - חרבן
בית המקדש, שפיכת זעם הקב"ה על עצים ואבנים. (2) עתיד - עתידו של עם
ישראל, שיחזור ויגאל ויבנה את בית הבחירה.

ד. מבנה תפילת נחם

ישנן נוסחאות שונות לתפילת "רחם" ולתפילת "נחם", אולם נראה שיש מכנה
משותף בין כל הנוסחאות: יש לנחם שני אבלים: (1) ישראל (ציון). (2) ירושלים.
הרמב"ם הדגיש בנוסחתו את ישראל וירושלים, ואילו בנוסחאות המקובלות
מופיע גם ציון כמקבילה לישראל.
המילה ציון היא בטוי לכלל ישראל, ואילו ירושלים מסמלת את צד הקדושה
שבארץ ישראל. ירושלים היא מרכז ארץ ישראל מצד היותה עיר מלוכה, אולם היא
גם מרכז קדושתה של ארץ ישראל.

ירושלים - קדושת ארץ ישראל	ציון - כלל ישראל
"והרחבתה ממעונותיה" - מעון הוא בית המקדש, מקומות השראת השכינה בישראל.	"האבלה מבלי בניה" אין עליה לרגל, אין יהודים בארץ ישראל.
"ויירושה עובדי זרים" - הפגיעה בקדושתה של ירושלים.	ויבלעוה לגיונות" - הצד הכללי של מלחמה בישראל.
"ויהרגו בזדון חסידי עליון" - הפגיעה בצד הקדושה של ישראל.	"ויטילו את עמך ישראל לחרב" - הצד הכללי של מלחמת ישראל.
"וירושלים תתן קולה" - הצד הקדושתו הוא נותן קול שהיה נשמע בבית המקדש כעת אין שומעים אותו כלל.	"על כן ציון במר תבכה" - ציון המסמלת את כלל ארץ ישראל בוכה בלא השמעת קול מיוחד שהרי עניינה כללי.
"ובונה ירושלים" - הצד הקדושתו דורש בנייה מיוחדת.	"ברוך אתה ד' מנחם ציון" - הבנין הכללי צריך נחמה בלבד.

חתימת הברכה היא בשני הנושאים הנ"ל: נחמת ישראל ונחמת ירושלים היא מתבקשת מנוסח הברכה, וכתב הש"ך (יו"ד סי' שעט) שזהו הנוסח המקובל. אולם שיטת הרמב"ם שיש לחתום ב"א ד' בונה ירושלים.

נראה להסביר שלגירסת הרמב"ם תפילה זו נאמרת בכל התפילות, ועיקרה היא בקשת רחמים מהקב"ה על מה שקרה לנו ביום זה, ולכן נוסחאת הרמב"ם היא רחם, והסיום הוא בנושא המרכזי של היום. כנגד חורבן ירושלים - תיבנה ירושלים, ובניית ירושלים והמקדש כוללת בתוכה גם את הנחמה של עם ישראל, ואין צורך להזכיר את נחמת ציון.

אולם לנוסח המקובל התפילה פותחת במילה נחם (על פי מחזור ויטרי, עיין צלותא דאברהם עמ' רצז) הרי שתפילה זו היא תפילת נחמה, ונאמרת בשעת המנחה בלבד. אמנם היום עיקרו חורבן בית המקדש, אבל בשעת החורבן החלה הנחמה, ולכן בסיום הברכה, אין די בבנין ירושלים אלא מזכירים גם את נחמת כלל ישראל - "מנחם ציון ובונה ירושלים".

יהי רצון שירחם הקב"ה עלינו ועל כל ישראל, ונראה בנחמת ושמחת ירושלים הבנויה לתפארה.

הרב יהודה זולדן

יום טוב שני בגוש קטיף?

המנהג בארץ ישראל הוא לעשות יום טוב אחד, ואילו מחוץ לגבולותיה של א"י, בגלויות השונות, עושים יומיים. המקור הוא בדברי ר' יוחנן בגמרא בראש השנה (כא ע"א):

"כל היכא דמטו שלוחי ניסן ולא מטי שלוחי תשרי, לעבדו תרי יומי".

מנהג זה הוא על אף שאנו בקיאים כיום בחישוב החודשים (ביצה ד ע"ב; רמב"ם הל' קידוש החודש פ"ה ה"ה-ה"ו; שו"ע או"ח סי' תצו סעי' א). מהם גבולותיה של ארץ ישראל לענין יום טוב שני של גלויות, על פי מה נקבע הדבר, והאם בעזה ובסביבותיה יש לנהוג יום אחד או יומיים? בנושא זה עסקו ראשונים רבים. אנו נתמקד בשתי שיטות בלבד - שיטות הרמב"ם והריטב"א¹.

א. גבולות הארץ לענין יום טוב שני

1. שיטת הרמב"ם

נאמר ברמב"ם בהל' קידוש החודש (פ"ה ה"ט-ה"י"ב):

(ט) אין עשיית יום טוב אחד תלוייה בקריבת המקום, כיצד אם יהיה מקום בינו ובין ירושלם מהלך חמשה ימים או פחות שבודאי אפשר שיגיעו להן שלוחין. אין אומרים שאנשי מקום זה עושין יום טוב אחד, שמי יאמר לנו שהיו השלוחים יוצאין למקום זה, שמא לא היו השלוחים יוצאין למקום זה מפני שלא היו שם ישראל ואחר שחזרו לקבוע על החשבון ישבו שם ישראלים שהן חייבין לעשות שני ימים, או מפני שהיה חירום בדרך כדרך שהיה בין יהודה וגליל בימי חכמי משנה, או מפני שהיו הגוים מונעין את השלוחין לעבור ביניהן.

(י) ואילו היה הדבר תלוי בקריבת המקום היו כל בני מצרים עושין יום אחד, שהרי אפשר שיגיעו להם שלוחי תשרי, שאין בין ירושלם ומצרים על דרך אשקלון אלא מהלך שמנה ימים או פחות וכן רוב סוריא, הא למדת שאין הדבר תלוי בהיות המקום קרוב.

(יא) נמצא עיקר דבר זה על דרך זו כך הוא, כל מקום שיש בינו ובין ירושלם מהלך יתר על עשרה ימים גמורים עושין שני ימים לעולם כמנהגם מקודם, שאין שלוחי כל תשרי ותשרי מגיעין אלא למקום שבינו ובין ירושלם מהלך עשרה ימים או פחות, וכל מקום שבינו ובין ירושלם מהלך עשרה ימים בשה או פחות שאפשר שהיו שלוחין מגיעין אליו, ואים אם אותו המקום מארץ ישראל שהיו בה ישראל בשעת הראייה בכבוש שני כגון אושא ושפרעם ולוד ויבנה ונוב וטבריה וכיוצא בהן עושין יום אחד בלבד, ואם אותו המקום

1. רוב הראשונים נקטו בכיוונו של הריטב"א. בסיכום שיטותיהם עי' בספרו של הרב שלמה גורן משנת המדינה (עמ' 152-171).

מסוריא כגון צור ודמשק ואשקלון וכיוצא בהן, או מחוצה לארץ כגון מצרים ועמון ומואב וכיוצא בהן, עושין כמנהג אבותיהן שבידיהן אם יום אחד יום אחד ואם שני ימים שני ימים.

(יב) מקום שבינו ובין ירושלים עשרה ימים או פחות מעשרה והוא סוריא או חוצה לארץ ואין להם מנהג, או שהיא עיר שנתחדשה במדבר ארץ ישראל, או מקום ששכנו בו ישראל עתה, עושין שני ימים כמנהג רוב העולם, וכל יום טוב שני מדברי סופרים ואפילו יום טוב שני של ראש השנה שהכל עושין אותו בזמן הזה.

מדברי הרמב"ם עולה כך:

א. עד עשרה ימי הליכה מירושלים לכל צדדיה, בתוך ארץ ישראל ובגבולות בית שני - עושים יום אחד. דוגמאות: אושא, שפרעם, טבריה.

ב. עד עשרה ימי הליכה מירושלים לכל צדדיה בארץ ישראל אך לא בתוך גבולות בית שני - תלוי במנהג המקובל, יום או יומיים. דוגמאות: צור, דמשק, אשקלון.

ג. עד עשרה ימי הליכה מירושלים לכל צדדיה, ולא בארץ ישראל - תלוי במנהג המקובל יום או יומיים. דוגמאות: מצרים, עמון ומואב.

ד. עד עשרה ימים הליכה או יותר מירושלים ולא בארץ ישראל וגם אין להם מנהג עושים יומיים.

ה. עד עשרה ימי הליכה מירושלים במדבר ארץ ישראל או מקום ישוב חדש בארץ ישראל שלא היה בבית שני, עושים יומיים. ביחס לעזה, על פי הרמב"ם עלינו לדון אותה (על פי קריטריון ב') כמקום שהוא במרחק עד עשרה ימי הליכה מירושלים, אך הוא מחוץ לגבולות עולי בית שני. הרמב"ם מזכיר באחת הדוגמאות את אשקלון כמקום שהוא מחוץ לגבולות בית שני.² העיר עזה היא דרומית לאשקלון. לפי קריטריון ב' יש לבדוק מה היה המנהג בעזה, יום או יומיים?

2. שיטת הריטב"א

הריטב"א בראש השנה (יח ע"א ד"ה על אלול) ובסוכה (מג ע"א ד"ה ופריק) חולק על הרמב"ם ולפיו, למרות שלא לכל המקומות בארץ ישראל הגיעו שלוחין, ולהיפך ישנם מקומות בחו"ל הקרובים לארץ ישראל אליהם כן הגיעו השלוחים, המנהג הוא שבכל מקום בארץ ישראל עושים יום אחד ובחו"ל עושים יומיים. מהריטב"א משמע שגבולותיה של ארץ ישראל הם גבולות כיבוש ראשון או אולי גבולות ההבטחה, וזאת מאחר שהוא מזכיר בדבריו את חזרת עולי הרגלים לנהר פרת (תענית י ע"א). בגאונים מצינו תשובה ברורה לשאלה זו. באוצר הגאונים לביצה (ד ע"ב עמ'

2. גיטין (ב ע"א תוד"ה אשקלון), לשיטת ר"ת וראשונים נוספים שם. הריטב"א, הרשב"א, הר"ן תוס' רי"ד, תוס' רא"ש ומאירי. רמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ה).

3. מדבריו משמע שאילו שני טעמים שונים: (א) מנהג אבותינו. (ב) שמא יחזור הדבר לקלוקלו. כך

4-9 וכן בתשובות הגאונים גנזי קדם ח"ד עמ' 36 ושם עמ' 37) מופיעים דברים דומים בשם גאון ששמו ר' יוסף:

"ושמא מימות יהושע בן נון, כך הנהיג את כל היוצאים ומשתהים חוצה לארץ לעשות... ולזאת אמרו רבותינו שלחזו מתם אל תשנו מנהג אבותיכם"³.

מדברי הגאונים הללו עולה שגבולות א"י לענין יום טוב שני הם גבולות כיבוש ראשון מימות יהושע בן נון. אפשרות אחרת לומר, שגבולות א"י לענין יו"ט שני של גלויות הם גבולות ההבטחה, אלא שזה נהג בפועל מימות יהושע ואחריו בימי הנביאים⁴. אם מתאימים את דברי הריטב"א עם הגאונים, הרי שמחלוקת הריטב"א והרמב"ם היא לא רק בשאלה כיצד יש לנהוג במקומות שונים, אלא שאלה עקרונית יותר - על בסיס מה נקבעים גבולות הארץ לענין יו"ט שני של גלויות. לדעת הרמב"ם הבסיס הוא גבולות כיבוש שני, ואילו לדעת הריטב"א והגאונים הבסיס הוא גבולות כיבוש ראשון, או גבולות ההבטחה. ברובד אחר, האם הגבולות הם על בסיס ההתיישבות בפועל, או על בסיס גבולות הארץ המובטחת מבלי קשר להתיישבות בפועל. לדעת הריטב"א והגאונים ברור הוא שדרומית לאשקלון - עזה וסביבותיה, נהגו יום אחד, וממילא כך יש לנהוג כיום, ואילו לדעת הרמב"ם יש לבדוק מה היה המנהג דרומית לאשקלון מאחר שאזור זה הוא בתוך מרחק הליכה של עד עשרה ימים מירושלים, אך לא בתוך גבולות בית שני.

ב. יום טוב בעזה

כאמור, אין ספק לדעת הריטב"א שבעזה ובסביבותיה יש לנהוג יום טוב אחד, ואילו לדעת הרמב"ם הדבר תלוי במנהג. מה היה המנהג בעזה? בספרות השו"ת מצאנו מספר תשובות מהם יש ללמוד על מנהג בני עזה ביום טוב.

עולה גם מדברי התוס' (תענית ב ע"א ד"ה מאימתי) הכותב: "ואע"ג דבקיאינן בקביעא דירחא, גזרה שמא יחזור הדבר לקלקולו או משום מנהג אבותינו בידינו כדאיתא בפרק קמא דביצה". עי' שם במהר"ץ חיות שהעיר שבפשט הגמרא בביצה משמע שזהו טעם אחד. כך הבינו בפשטות רוב הראשונים. רש"י (ביצה ד ע"ב שם ד"ה דגזרי), וכן רבינו חננאל (שם) והתוס' (סוכה מג ע"א ד"ה לא). כך עולה גם מדברי הרמב"ם (הל' קידוש החודש פ"ה ה"ה), ורמב"ם (הל' יום טוב פ"א הכ"א), והחינוך (מצוה שא).

4. הירושלמי (עירובין פ"ג ה"ט) דורש על הפסוק (שיר השירים א, ו): "בני אמי נחרו בי שמוני נוטרה את הכרמים - מי גרם לי להיות נוטרה את הכרמים? על שם כרמי שלי לא נטרתי. מי גרם לי להיות משמרת שני ימים בסוריא? על שם שלא שמרתי יום אחד בארץ, סבורה הייתי שאני מקבלת שכר על שנים, ואיני מקבלת שכר אלא על אחת". וכן הוא בשיר השירים רבה (פ"א, ג). מדברים אילו עולה שיום טוב של גלויות נועד להבחין בין א"י לחו"ל ואיננו תלוי באופן ישיר באפשרותם של השליחים להגיע למקומות השונים, וכך מוסבר מדוע גם כיום נשארה תקנה זו במקומה. המקובלים הסבירו את הצורך ביום טוב שני של גלויות, בכך שקדושת יו"ט הנמצאת בארץ ישראל איננה יכולה להופיע בקלות בגלות בשל חומריותה וגשמיותה ואשר על כן יש לעשות בחו"ל יומיים. עיין שער ההלל לסידור הרש"ז (תורה אור בשם האדמו"ר הזקן הלכות השכמת הבוקר סי' ב), אגרות רביה (ח"ב עמ' רצה, שג), וחבש פאר (עמ' לט ע"ב). שיחות הרב צבי יהודה (בשלח תשכ"ז, בהשלמות). ובשו"ת ישכיל עבדי (ח"ו סי' ב סעי' ב ס"ק י"ד).

בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' אלף קה) נשאל האם עזה היא מארץ ישראל, ומסקנתו שעזה היא מארץ ישראל שכבשוה עולי מצרים, ובסוף תשובתו כותב כך:

"ואין להביא ראיה ממה שאין נושאים (= בעזה) שני ימים של גלויות. שאין דבר זה תלוי בארץ ישראל אלא במקומות שאין דרין רוב ישראל והיו השלוחים הולכים להם וכן כתב הרב ז"ל בהל' קידוש החודש⁵".

בשו"ת הרלב"ח (סי' מט לרב לוי בן חביב מגדולי רבני צפת) נשאל על אופן קריאת התורה בחול המועד סוכות בארץ ישראל, ובתשובתו מציין את מנהג עזה, וכך כתב: "גם חקרתי לדעת מנהג עזה ואמר לי שהוא זה. שביום ראשון של חולו של מועד שהוא יום שני לחג". מכאן עולה בבירור גם כן שבעזה נהגו יו"ט אחד ולא שנים שהרי יום השני לחג הוא אצלם יום ראשון של חול המועד ולא יום טוב שני.

היעב"ץ (מור וקציעה או"ח סי' שו) כותב: "שפשיטא שעזה לא מכלל גולה נחשבת. הלא מעצם ארץ ישראל הוא". לפיו ברור שבעזה נהגו יום אחד מאחר "שהם ואשר כמוהם שנתיישבו בערי פלשתים לא הוצרכו לשלוחים כי קרובים המה למקום בית דין בירושלים וכל שכן יבנה שאינם רחוקים אפילו מהלך יום אחד". היעב"ץ האריך לדון בשאלה זו גם בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"א סי' קסח).

בשו"ת משפטי עוזיאל (לרב בצמ"ח עוזיאל או"ח תנינא סי' סו; תשובה זו הודפסה שנית בפסקי עוזיאל סי' כג), נשאל ע"י דר' רוזנבוים מעזה, בי"ג ניסן תרצ"ו: "אם העיר עזה כגבול של ארץ ישראל הישן, בכדי לדעת איך שעליכם היהודים הראשונים בעזה לנהוג בימים טובים יום אחד או גם יו"ט שני של גלויות⁶".

הרב עוזיאל מציין לדברי הרמב"ם בהל' קידוש החודש (פ"ה הי"א-ה"ב) וכותב שצריך לבדוק מה היה המנהג בעזה יום או יומיים. הוא כותב שעל עזה לענין יו"ט שני של גלויות נשאל הרב יש"א ברכה ע"י הרב שמואל סלנט רבה של ירושלים (ישא איש או"ח סי' ח)⁷. מסקנת הרב עוזיאל היא שבעזה יש לעשות יום טוב אחד, ומציין שכך כתב ר' יהוסף שורץ בעל תבואות מארץ. תשובת הישא ברכה מובאת

5. תשובת רדב"ז זו מופיעה גם בספר א"י בספרות השו"ת (ח"ב עמ' פו) ובהערה 11 ציין העורך הרב ישראל שציפנסקי לתשובת הרמב"ם (פאר הדור סי' קו) שכתב שעזה כארץ ישראל לענין יו"ט שני. המעיין בתשובה שם יראה שהעיר בה עוסק הרמב"ם היא צור ולא עזה ואין הוא נשאל על עזה כלל. תשובה זו גם מופיעה בשו"ת הרמב"ם (סי' קכה, בגירסה שונה במקצת). אמנם ניתן להבין מתוך התשובה שהמקום בו נהגו יום אחד כך יש לנהוג גם כיום. אך אין הוא מזכיר מפורשות את עזה.

6. העירני חגי הוברמן שתאריך תשובה זו דורש עיון, מאחר שהישוב היהודי בעזה נפסק בשנת תרפ"ט ואילו שאלה זו נשאלה בשנת תרצ"ו. יתכן שהיה נסיון לחדש את הישוב שם שהרי בשאלה כותב הרב בצמ"ח עוזיאל: "איך שעליהם היהודים הראשונים בעזה לנהוג בימים טובים".

7. בשו"ת ישכיל עבדי מהרב עובדיה הדאיה (ח"ו או"ח סי' ב) מצוטטת תשובה זו מהרב ישא ברכה בספר שמחה לאיש (או"ח סי' ה).

גם בשו"ת ישכיל עבדי (מהרב עובדיה הדאיה ח"ו או"ח סי' ב סעי' א), ואף הוא מסיק (שם בס"ק יא) כך:

"ומעתה דון מינה לעיר נדונו שם בעיר עזה שהעידו בגודלם שהיו עושים יו"ט אחד, ודאי שזאת הוכחה ברורה שהיו מגיעים השלוחים שם, ולא מטעם מנהג לחוד. ולכן אפילו שנתבטל הישוב זה כשישים שנה, עתה כשחזר הישוב, עליהם לעשות כמנהג אבותיהם בזמן שהיו מגיעים השלוחים לשם".

כך פוסק גם הרב אליעזר ולדינברג בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ג סי' כג ס"ק ו ד"ה וכן בספר פרי האדמה), שבעזה נהגו יום אחד⁸. הוא מאריך לדון בשאלה זו וכותב שבכל שטח עולי בבל נהגו לשיטת הרמב"ם יום אחד. אך אם יש ספק שאולי הגיעו לשם השלוחין עושים יום אחד גם אם יש ספק אם היה במקום ישוב. רק אם ברור שלא הגיעו שלוחין לשם, וברור הוא שלא היה שם ישוב, אזי עושים יומיים.

ג. יום טוב בחבל עזה

עד כאן עסקנו בדינה של העיר עזה, שיהודים ישבו בה מאז ימות יהושע בן נון. מה דין הישובים החדשים שקמו בחבל עזה, שם לא היה מנהג מתקופת קודמות שהרי לא ישבו שם? לשיטת הריטב"א כל מקום שהוא בתוך גבולות א"י של כיבוש ראשון עושים יו"ט אחד, אזי גם שם ינהגו כך. אך לשיטת הרמב"ם הדבר תלוי במנהג המקום וכיון שלא היה ישוב במקום יש לראות מקומות אילו כמקומות ישוב במדבר ארץ ישראל לגביהם פסק הרמב"ם (הל' קידוש החודש פ"ה ה"ב קריטריון ה' לעיל): "מקום שבנינו ובין ירושלים עשרה ימים או פחות מעשרה והוא סוריה או חוץ לארץ ואין להם מנהג, או שהוא עיר שנתחדשה במדבר ארץ ישראל או מקום ששכנו בו ישראל עתה, עושים שני ימים כמנהג רוב העולם". לכאורה, לשיטת הרמב"ם בישובים החדשים בחבל עזה יצטרכו לנהוג יומיים.

1. ישובי הנגב והערבה לשיטת הרמב"ם

נראה שיש לפשוט שאלה זו, עפ"י תשובה שניתנה לשאלה אחרת דומה. כשקמו הישובים החדשים בנגב בערבה ובאילת, נתעוררה גם שם אותה שאלה, כיצד יש לנהוג במקום מדבריות שבארץ ישראל? הרב יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי מרבניה של ירושלים כותב בספרו (עיר הקודש והמקדש ח"ג פי"ט) שהוא שלח שאלה זו לשמונה עשרה רבנים מרבני ארץ ישראל מבלי לציין את שמות כולם, ומסקנת רובם הוא שישובי הנגב יעשו יום אחד. הוא מביא בקצרה את תשובותיהם של שלושה רבנים בלבד: הריא"ה הרצוג (תשובתו המלאה מופיעה בספרו פסקים וכתבים שו"ת או"ח ח"ב סי' פח), החזון איש (דבריו הם בחזון איש או"ח סי' קלב), והרב בצמ"ח עוזיאל. שלושתם פסקו שיש לנהוג כשיטת הריטב"א ולא כרמב"ם.

הריא"ה הרצוג מסיק שאכן לפי הרמב"ם יש לנהוג יומיים במקומות ישוב

8. הרב אליעזר ולדינברג התייחס פעם נוספת לשאלה עזה בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סי' מח), אורחות המשפטים (פרק יב). פוסקים נוספים כתבו בפשטות שבעזה נהגו יום אחד. בשו"ת נבחר מכסף (או"ח סי' ח), ובשו"ת דברי יהוסף (סי' א).

חדשים במדבר ארץ ישראל. אלא שכותב שלא מצינו בארץ ישראל עצמה מקומות שנוהגים בהם יומיים, וז"ל:

"והנה הבנת דברי הרמב"ם בהלכות אלו קשה מאוד והרבה אקדייטא יש להקשות בהם, וצריך עיון בכתבי יד עתיקים שמא חל שיבוש בהעתקתם, עכ"פ גדול כוחו של הריטב"א ז"ל אף נגד הרמב"ם, עד שנדון דבר זה לספק פלוגתא, ונאמר ספיקא דרבנן לקולא".

ישנם עוד פוסקים שאליהם שלח הרי"מ טיקוצ'נסקי את שאלתו, ולא הביא את תשובותיהם בספרו, ונמצאו בספרי אותם פוסקים.

הרב עובדיה הדאיה (שו"ת ישכיל עבדי ח"ו או"ח סי' ב) טוען שכוונת הרמב"ם: "עיר שנתחדשה במדבר א"י או מקום ששכנו בו ישראל עתה", היא למקומות שלא נכבשו ע"י עולי מצרים ולא ע"י עולי בבל, או מקומות שעד עתה גרו בו גויים. במקומות אילו נוהגים יומיים. הם נקראים ארץ ישראל כי הם הובטחו לאברהם אבינו. הרב הדאיה נותן נימוקים נוספים מדוע לדעתו יש לנהוג במקומות ישוב שנכבשו ע"י צה"ל ובפרט המקומות שלא היה בהם ישוב מעולם יום אחד. לדעתו, אם ננהוג בהם יומיים, יחשבו שמקומות אילו הם מחו"ל ויזלזלו בהם בתרומות ובמעשרות. בנוסף לכך גם אומות העולם יראו שאנו לא מתיחסים למקומות אילו כארץ ישראל לכל דבר, וז"ל:

"והנה מצינו לרז"ל שחששו מאוד על ישוב ארץ ישראל, וכעת במו ידינו אנו מפסידים זכויותינו בארצנו, וממעטים חלקי גבולותיה בידינו אנו, ואין לך חורבן ארץ ישראל יותר מזה".

הרב הדאיה מציין גם לדברי הריטב"א שדין יו"ט שני הוא אכן של הגלויות ולא של ארץ ישראל, ומאריך להוכיח שכך הוא גם על פי הקבלה. הרב בצמ"ח עוזיאל והרב טיקוצ'נסקי השיבו על נימוקיו הנוספים ובתשובתו שם מאריך הרב הדאיה להשיב ולהסביר את דבריו. גם מדבריו של הרב הדאיה עולה שיש קושי בהסברת הרמב"ם, ונטיית לבו לפסוק כריטב"א. גם הרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה ח"ב סי' מד) כתב לריא"ה הרצוג ולרי"מ טיקוצ'נסקי תשובה, וגם לפיו המנהג הוא לא כרמב"ם אלא כריטב"א, ומציין שם שהרמ"מ כשר כתב מאמר והוכיח שיש עוד ראשונים הסוברים כריטב"א, אם כי ציין שמדברי הכפתור ופרח (פרק נא, עמ' תרפ"ג מהדורת לונץ) עולה שבא"י נהגו כרמב"ם שהרי כתב שבלוד נהגו יום אחד, וברמלה נהגו יומיים⁹. גם הציץ אליעזר שם, ענה תשובה לרי"מ טיקוצ'נסקי, ומסיק

9. בדברי הכפ"פ בענין יו"ט שני ברמלה וביפו עי' בשו"ת משנת יוסף (ליברמן סי' מט), ובשו"ת ציץ הקודש (סי' מא-מב). נוסף עוד שבספר מבקשי תורה לזכרו של הרש"ז אויערבך (ח"א עמ' תנד-תנה) מסופר שהחזון איש היה מחמיר בבני ברק ביום טוב שני במלאכות דאורייתא ושבות חמור. (אם כי עי' בחזו"א (שביעית סי' ג, ס"ק יח בסופו). בעל הקהילות יעקב היה מחמיר בבני ברק שלא לכתוב ביום טוב שני וזאת מפני שבמקום זה לא היה ישוב. ע"ע בספר יום טוב שני כהלכתו (עמ' רפ ושנא). במקראי קודש (ח"ב עמ' קצו) כתב הרצ"פ פרנק שמי שמחמיר ביו"ט שני שלא לעשות מלאכה בשכונת מקור ברוך בירושלים, עובר על בל תוסיף, מפני שהבתים והשכונות החדשות הם חלק מהעיר הנוהגת יום אחד. מקורות נוספים (אנציקלופדיה תלמודית כרך כג עמ' קג-קד).

להלכה על פי שיטת הרמב"ם שגם במקומות ישוב חדשים במדבר א"י שאפילו יש ספק אם הגיעו השלוחים לשם נוהגים יום אחד, ורק במקום שברור שלא הגיעו לשם השלוחין עושים יומיים. חריג בתשובתו הוא הרב שלמה גורן (משנת המדינה עמ' 171 וכן בפסקי הלכות צבא עמ' 113-115) בתשובה לחיילים. הוא מציין את מחלוקת הריטב"א והרמב"ם ולא מכריע ביניהם. לפיו, לפוסקים כרמב"ם יש לנהוג באילת ובערבה יום טוב שני. לפיו, חיילים שאין אילת והערבה מקום מגוריהם, ינהגו בכל מקרה יום אחד¹⁰.

2. פרשנות הרמב"ם

נראה שיש להסביר את הרמב"ם באופן אחר, וגם לפיו מקומות ישוב חדשים במקומות מסויימים בארץ ישראל ינהגו יום אחד. יסוד הדברים בדברי הרב צבי פסח פרנק (מקראי קודש פסח ח"ב עמ' קצו) הפוסק שהנגב ואילת הם בכלל א"י, ונוהגים יום אחד - כך על פי הריטב"א. לפיו, גם לרמב"ם יש לעשות יומיים רק כשברור שלא היה שם ישוב יהודי או שברור שישבו שם גוים, אך מספק אין להחמיר. בביאור דבריו יש לעיין ברמב"ם בהלכות קידוש החודש (שם), הכותב שהקריטריון הקובע הוא הידיעה או המסורת אם השלוחים הגיעו לשם. וכך כותב שם בהלכה ט':

"אין עשית יום טוב אחד תלויה בקרבת מקום. כיצד? אם יהיה מקום בינו ובין ירושלים מהלך חמישה ימים או פחות שבודאי אפשר שיגיעו להן שליחים, אין אומרים שאנשי מקום זה עושים יום טוב אחד, שמי יאמר לנו שהיו השלוחים יוצאים למקום זה, שמא לא היו שלוחין יוצאים למקום זה מפני שלא היו שם ישראל, ואחר שחזרו לקבוע על החשבון ישבו שם ישראלים שהם חייבים לעשות שני ימים, או מפני שהיה יום בדרך כדרך שהיה בין יהודה וגליל בימי חכמי המשנה, או מפני שהיו הכותין מונעין את השלוחין לעבור ביניהן".

יש מקום להבין שכוונת הרמב"ם בהלכה ט' ובהלכה י"ב באומרו "שעיר שנתחדשה במדבר ארץ ישראל או מקום ששכנו בו ישראל עתה עושים יומיים כמנהג רוב העולם" - כוונתו למקומות שברור לנו שהשלוחין לא היו מגיעים אליו כלל או לא היו עוברים דרך שם. אין לצפות שהשלוחין יגיעו לכל גבעה או לכל הר בארץ ישראל, או אף לכל קבוצת יהודים שיושבת בכל מקום. הכוונה היא שהשלוחים היו

10. בספר שבת ומועד בצה"ל מהרב אברהם אבידן ראש ישיבת שעלבים (עמ' שכא-שכב) דן ביחס לחיילי צה"ל ששהו בביירות כיצד עליהם לנהוג ביחס ליו"ט שני של גליות. בתשובתו מציין את מחלוקת הריטב"א והרמב"ם, ומוסיף שהחזון איש והרב הרצוג פסקו כריטב"א. אך הרש"ז אויערבך השיב לו שבכל זאת חיילי צה"ל בביירות ינהגו בצנעא יום שני של גליות וזאת בשל תשובת הרמב"ם (פאר הדור סי' קו) שבני צור עושים יומיים, ואם כן קל וחומר לביירות שמרוחקת מהם, ואכן כך מנהג יהודי בירות. וכותב הרב אבידן שמכאן יוצא שפסק הרמב"ם בזה דוחה את שיטת הריטב"א ופלא שהפוסקים שדנו בשאלת הנגב לא הביאו את התקדים של צור. אך יש להשיב על טענה זו. לבני צור היה ספק במנהגם, והם שאלו את הרמב"ם כיצד לנהוג. לו הם היו שואלים את הריטב"א היו מקבלים תשובה אחרת. לכן אין להביא מתקדים זה ראיה, מאחר ששאלתם הופנתה לרמב"ם.

מגיעים לאזור מסויים ושם כבר היתה נפוצה הידיעה מתי התקדש החודש. רק במקומות חדשים שהשלוחין אף לא היו עוברים ולא היו מגיעים כלל לאזור, אז עושים יומיים. אבל במקומות שאין אנו בטוחים שהגיעו לשם, אבל בהחלט יתכן שכן הגיעו מאחר שהם היו באזור, מניין לנו לפסוק שינהגו יומיים? (ע"ע במהרש"א לפסחים נא ע"ב בד"ה כגון).

בשו"ת הרמב"ם (בלאו סי' קכה) כותב:

"כל מקום שלא יתבאר לנו בביאור ללא ספק שהיו שלוחין באים אליהם חייבים לעשות שני ימים טובים".

יש לפרש כוונתו שהם לא היו כלל באזור ולכן יש לעשות יומיים. אך אם ידוע שהיו באזור, זה נחשב כמקום שהשלוחין היו בו. למרות שלא כל אחד מישראל שמע את דבריהם. אמנם הרמב"ם (הל' קידוש החודש פ"ג ה"ד) פוסק ששליחי בית הדין המודיעים בקהילות ישראל מתי התקדש החודש, הם על תקן עדים ומכאן שכל אחד צריך לשמוע את דבריהם; וכך דבריו:

"אין השלוחים צריכים להיות שנים, אלא אפילו אחד נאמן. ולא שליו בלבד, אלא אפילו תגר משאר העם שבא כדרכו ואמר אני שמעתי מפי בית דין שקדשו את החודש ביום פלוני נאמן, ומתקינים את המועדות על פיו שדבר זה העשוי להגלות הוא, ועד אחד כשר נאמן עליו"¹¹.

נראה אם כן שאין צורך שכל אדם מישראל ישמע בצורה ישירה מפי שלוחי בית דין מתי קדשו את החודש. מסתבר שכששליחים הגיעו למקום מסויים והודיעו מתי התקדש החודש, הדבר מספיק, ואין צורך שכל אחד ישמע אותם. לעניננו מספיק שיש מסורת או שידוע שהשלוחים היו מגיעים לאזור. מהדוגמאות הרבות שהרמב"ם הביא עולה שהשלוחין היו יוצאים מירושלים דרך אשקלון לכיוון מצרים. ואם היה ברור לנו מקודם, שהמנהג בעזה הוא לעשות יום אחד, הרי שגם סביבותיה ינהגו כך שהרי השלוחים היו מגיעים לאזור זה. לעיל הזכרנו את דברי ר' יעקב עמדין (מור וקציעה או"ח סי' שח) הכותב, שהשלוחים לא היו מגיעים לעזה וסביבותיה בשל קרבתם הגדולה לבית הדין. דבריו מחזקים את הנחתנו לעיל שאין צורך שהשלוחים יגיעו לכל קבוצת יהודים שנמצאו בכל מקום בארץ, אלא מספיק שהשלוחים הגיעו לאזור. אשר על כן, גם במקומות ישוב חדשים בארץ ישראל כמו ישובי חבל עזה שהם בסביבות העיר עזה, בהם לא ישבו יהודים בתקופות קודמות, כיון שבכל זאת השלוחים היו מגיעים לאזור, הרי שגם לשיטת הרמב"ם יש לנהוג רק יום אחד.

11. האחרונים דנו רבות דברי הרמב"ם הללו, המנחת חינוך (סוף מצוה ד) שואל מדוע סיים הרמב"ם: "ועד כשר נאמן" הלא הרמב"ם (הל' עדות פ"ה ה"ג) פוסק שכל מקום שעד אחד נאמן, אשה ופסול גם כן נאמנים. ונשאר בצ"ע. עי' עוד במנחת חינוך (מצוה שא אות ב). עוד עסקו בדברי הרמב"ם - הטורי אבן והאמרי ברוך והשפת אמת בראש השנה (כב ע"ב). עי' עוד בריב"ש (סי' קנה) ובתשב"ץ (ח"א סי' פב-פג). בשו"ת חתם סופר (אה"ע סי' צד ד"ה נחזור), משמע שיש צורך בעד כשר מטעם נאמנות אך לא מתורת עדות.

סיכום

1. גבולות ארץ ישראל לענין יום טוב שני של גלויות שנוי במחלוקת ראשונים. לרמב"ם בא"י בגבולות בית שני נוהגים תמיד יום אחד ומחוץ לגבולות אילו עד מרחק עשרה ימים תלוי אם הגיעו שלוחים לשם ומה מנהגם במקום יום או יומיים. במקום שלא הגיעו לשם השליחים בוודאות, עושים יומיים. לריטב"א ולגאונים בגבולות בית ראשון עושים יום אחד ומחוץ להם יומיים, וממילא כך גם בעזה.
2. המנהג בעיר עזה היה לעשות יום אחד. כך עולה ממספר תשובות בפוסקים - הרדב"ז, הרב יאשיהו פינטו, הרלב"ח, פאת השולחן, ר' יהוסף שורן, הרב בצמ"ח עוזיאל, הרב עובדיה הדאיה והרב אליעזר ולדינברג.
3. גם בסביבות עיר עזה יש לנהוג יום אחד על פי שיטת הריטב"א, ואף לפי שיטת הרמב"ם, מפני שהשלוחים היו מגיעים לאזור זה.

הרב עזריאל אריאל

גדרי "מלאכה" בחול המועד (תשובה להשגה)

הקדמה

במאמרנו "השקיה בחול המועד" ("אמונת עתיד" 28 עמ' 14) נידונה ההתייחסות העקרונית למושגים שונים בהל' חול המועד, וביניהם: "ריבוי בשיעורין" ו"גרמא" במלאכות הנעשות בחוה"מ. על כך הגיב ידידי הרב יעקב אפשטיין ("אמונת עתיד" 29 עמ' 31) וטען שמושגים אלו אינם שייכים להלכות חול המועד כלל ועיקר, מפני שגדרי איסור המלאכה שם שונים בתכלית. במאמר זה, ברצוני להתייחס לשאלה עקרונית זו ולהשלכותיה.

א. גדר איסורי חול המועד

הנחת היסוד של הדיון במאמרנו הקודם, בענין "ריבוי בשיעורין" ו"גרמא", היא שמה שנאסר בחול המועד הוא "מלאכה". השאלה אם אכן מלאכות חוה"מ נאסרו עפ"י גדרי ל"ט מלאכות שנאסרו בשבת וביו"ט, תלויה, באופן פשוט, בשאלה אם מלאכת חוה"מ אסורה מן התורה או מדרבנן. אם האיסור הוא מן התורה, מסתבר שכל מה שנאסר מן התורה בשבת וביו"ט נאסר גם בחוה"מ, שהוא "מועד קטן", למעט מה שחז"ל התירו בפירוש. אך אם נאמר שהאיסור הוא מדרבנן, יתכן שהגדרות היסוד שלו הן שונות לחלוטין. וכן כתבו הרדב"ז (ח"ב סי' תשכז), המנ"ח (סי' שכ"ב ס"ק ב בסופו, בהסבר שיטת הרמב"ן) ועוד אחרונים¹, ששאלת גדרי המלאכות האסורות בחוה"מ תלויה בשאלה אם האיסור הוא מן התורה או מדרבנן.

מדברי כמה מגדולי האחרונים משמע בבירור שגדר איסורי חול המועד הוא ל"ט המלאכות שנאסרו בשבת וביו"ט. זוהי דעת החי"א (כלל קו-קיד, ובעיקר כלל קי סעי' יא)², האשל אברהם (בוטשאטש, סי' תקלז סעי' א)³, הפמ"ג (סי' תקלז, מש"ז ס"ק ג) והמשנ"ב (סי' תקלו סעי' א, בה"ל ד"ה ומותר; סי' תקלט סעי' ה ד"ה אינו; סי' תקמז ס"ק כה)⁴. וכך נכתב במפורש בשש"כ (פרק סח הע' פג; וכן בפרק סז סעי' יט והע' צז)⁵. יש להדגיש שכל אלה חוששים לדעה הסוברת שמלאכת חוה"מ אסורה מן התורה (או מכריעים

1. אנציקלופדיה תלמודית (חי"ג עמ' קיב); הגרמ"ש קליין (חוה"מ כהלכתו פרק ב, ביאורים אות ו-ז).
2. אף שבתחילת הדברים (כלל קו סעי' א) לא הכריע בשאלת יסוד האיסור, אם הוא מדאורייתא או מדרבנן.
3. והוסיף שאעפ"כ לא אסרו מלאכה שאין בה שום שיהוי ומשך זמן, משא"כ בבישול (ולשיטתו, סי' תקלג), שמלאכת חוה"מ אסורה מה"ת.
4. אף שבתחילת הל' חוה"מ (סי' תקל סעי' א ד"ה ומותר) לא הכריע באופן חד-משמעי שמלאכת חוה"מ אסורה מן התורה.
5. וכן ב"מבקשי תורה" (סי' קכה סעי' ב). ועי' שש"כ (פרק סו הע' קפא).

כך במפורש), ולא ברור מה היתה דעתם אילו היו מכריעים שאינה אסורה אלא מדרבנן.

ה"משרת משה" (הל' שביתת יו"ט פרק ז ס"ק ב, מובא בשש"כ פרק סח הע' פג) כתב שגם אם יש במלאכת חוה"מ איסור תורה, אין זה דין שביתה ממלאכה אלא איסור לבטל עונג ושמחה; ולכן לא נאסרו ל"ט מלאכות אלא דברים שיש בהם טורח. בדומה לכך כתב הרב שלמה זלמן גרוסמן ("מבקשי תורה" - ספר הזיכרון לגרש"ז אויערבך - ח"ב סי' קיח) שמה שנאסר בחוה"מ - אפילו אם נאסר מהתורה - הוא מה שבני אדם מחשיבים כמלאכה, ולא כל דבר שיש בו יצירה כמו בשבת ויו"ט. וכך הסיק בס' "חוה"מ כהלכתו" (פרק ב הע' כב-כג וביאורים אות ו) שגם אם מלאכת חוה"מ נאסרה מן התורה, הרי גדר האיסורים הוא "טירחה" ולא "מלאכה".

לשיטה זו יש להביא ראיה מדברי הרמב"ן בחידושיו למסכת ע"ז (כב ע"א ד"ה הא), שאיסור המלאכה בחוה"מ מן התורה לא נאמר אלא במלאכות שיש בהן טירחה מרובה, כגון: מלאכת קרקע. וכך עולה גם מדברי הריטב"א, שמצד אחד הוא סובר שמלאכת חוה"מ אסורה מדאורייתא (מו"ק ב ע"א סד"ה משקין); ומצד שני כתב (יג ע"א ד"ה אלא אמר) שגדר איסור המלאכות הוא: דברים שיש בהם משום טירחא ומשום פגיעה בשמחת הרגל⁶.

וכן משמע גם במסכת מועד קטן, שגדר איסורי המלאכה בחוה"מ הוא משום טירחא. הגמרא (ב ע"ב) משווה את איסורי המלאכות בחוה"מ לאיסורי המלאכות בשמיטה, ואומרת: "בשלמא מועד - משום טירחא היא, ובמקום פסידא שדרו רבנן...". ומבואר בפירוש המיוחס לרש"י (ד"ה בשלמא): "דלא אסיר בשום מלאכה, אלא משום טירחא". ומאידך גיסא, במסכת ע"ז (נ ע"ב) נאמר: "מועד, אפילו טירחא נמי אסור", ומשמע שאסרו גם מלאכה וגם טירחה.

לדעה הסוברת שמלאכת חוה"מ אסורה מן התורה, מסתבר לומר שגדר המלאכות האסורות בחוה"מ תלוי במקור לאיסור זה בתורה (חגיגה יח ע"א): אם המקור לכך הוא הפסוק "כל מלאכת עבודה לא תעשו", שהוא איסור לאו מפורש, או מהפסוק "ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת", ממנו משמע שחול המועד הוא סוג של יום טוב, מסתבר שהאיסור חל על כל ל"ט המלאכות. לעומת זאת, אם נאמר שזהו איסור עשה, הנלמד מהפסוק "אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם"⁸, יש לומר שגדרי האיסור שונים לחלוטין, והם כוללים רק את מה שעומד בניגוד לאופיו של היום כ"מקרא קודש".

6. ועי' יראים השלם (סוף סי' שד).

7. בלשון זה נכתב גם בפרק שני (דף יג ע"א).

8. וצ"ע בדיון זה לפי הלימוד מהפסוק "את חג המצות תשמור". עי' מנ"ח ו"חכו ממתקים" (שם). לשאלת מקור האיסור, אם הוא איסור עשה או לאו, יש נפק"מ גם לחיוב נשים בשמירת חול המועד, שהרי זוהי מצוה שהזמן גרמה. בשאלה זו עי' מנ"ח (סי' שכג ס"ק ב); "חכו ממתקים" (סי' תקל הע' ח) ובמקורות שהביאו בדבריהם. ומכיון שפשטות הדברים היא שאף נשים חייבות בכל דיני חוה"מ כאנשים, ואין מי שחולק על כך למעשה, יש לומר שאיסורי חוה"מ הם איסור לאו.

לעומת זאת, לדעות הסוברות שמלאכת חול המועד אסורה מדרבנן, הרבה יותר פשוט לומר שגדר האיסור אינו תלוי בהגדרות שנאמרו בהלכות שבת ויו"ט. וכן כתב החזו"א (סי' קלה בסופו, ד"ה רא"ש) בדעת הרא"ש (מו"ק פרק א סי' כח) שגדר המלאכות שנאסרו בחוה"מ הוא "מלאכת עמל ועבודה", בעוד שמלאכה שאין בה אלא "טורח בעלמא", ואף מפונקים רגילים בה - אינה מלאכה גמורה, ודינה קל יותר (ראה לקמן אות ב, דוגמה יד). והדברים עולים בקנה אחד עם שיטת הרא"ש (סי' א), הסובר שמלאכת חוה"מ אסורה מדרבנן. אך יש להעיר שאין הכרח גמור לתלות את השאלות הללו זו בזו, וייתכן שמלאכת חוה"מ אסורה מדרבנן, אבל גידרה הוא "מלאכה".

ב. השלכות מעשיות של המחלוקת

כדי להבין את משמעותה של המחלוקת בגדרי המלאכות האסורות בחוה"מ, נביא כאן שורה של דוגמאות בהן הדבר בא לידי ביטוי.

1. במאמרנו "השקיה בחוה"מ" ("אמונת עתיד" 28 עמ' 19-20 אות ה) הבאנו את דעת רש"י (לרי"ף מו"ק דף ב ע"א ד"ה מושכין) ועוד ראשונים ואחרונים, הסוברים שהשקאה, שהיא מלאכה האסורה בשבת וביו"ט מדאורייתא - הרי היא מותרת בחול המועד בזמן שאין בה שום טירחא. ואכן כך מסביר החזו"א (סי' קלה בסופו, ד"ה רא"ש). מאידך גיסא הבאנו שם את פסק ההלכה בשש"כ (פרק סז סעי' יז) שנקט לחומרא בשאלה זו. ונראה שהולך לשיטתו, שגדר איסורי חוה"מ הוא "מלאכה" ולא "טירחה"⁹.

2. בשו"ע (סי' תקמ סעי' ב ומשנ"ב ס"ק ז) נפסק שמותר ליטול גבשושית בבית, אע"פ שזוהי תולדת "בונה", משום שאין בה טורח. במקורות להלכה זו - שהם: פסקי תוס' (מו"ק פרק א סי' כח), הב"י (ד"ה מותר) והמג"א (ס"ק ה) - לא מופיע שום תנאי להיתר זה. ומשמע שפעולה שאין בה שום טירחה לא נאסרה למרות שהיא שייכת לאחד מל"ט אבות המלאכה.

לעומת זאת, ה"שלחן עצי שטים" (מובא באשל אברהם, בוטשאטש, סי' תקמ), המשנ"ב (שם) והשש"כ (פרק סח הע' קכט) כתבו שהדבר מותר רק לצורך המועד (ועי"ש פרק סו הע' קמה); והולכים לשיטתם, שסוברים שגדר האיסור הוא "מלאכה".

3. בשו"ע (סי' תקמה סעי' ה) נפסק שמותר לכתוב איגרת שלומים בחוה"מ. ובבה"ל (ד"ה ואפילו) מובאת דעת שיבולי הלקט (סי' רכה) בטעם ההיתר, שהוא משום שאין בכך טירחא "ולא דמי למלאכה כלל, דלא הוי אלא כמטייל בעלמא"¹⁰.

9. וצ"ע בדעת המשנ"ב (סי' תקלז ס"ק כז, ושעה"צ ס"ק כג-כד), שדעתו בשאלה זו לא ברורה, אף שהוא נוקט שגדר האיסור בחוה"מ הוא "מלאכה".

10. בענין מלאכה הנעשית לצורך ההנאה מן הפעולה עצמה, עי' "חוה"מ כהלכתו" (פרק ב סעי' לב, פרק ז הע' סז) שכתב לאסור. הוא מביא את דעת הגר"מ פיינשטיין (שם פרק ב סעי' פד) שהתיר

אך בשיבולי הלקט עצמו משמע שאין להקל בכתיבה לתענוג. ולמעשה כתב המשנ"ב (ס"ק לה, ובה"ל שם) שהקלו רק בצירוף של סניפים נוספים.

4. לדעת המאירי (מו"ק יח ע"ב ד"ה אין כותבין) הוצאה מרשות לרשות מותרת לגמרי (והולך לשיטתו, מו"ק ב ע"א ד"ה והמשנה, שמלאכת חוה"מ אסורה מדרבנן). וכך נפסק בשש"כ (פרק סח סעי' כו והע' ק), למרות שלדעתו נאסרו בחוה"מ כל ל"ט המלאכות, למרות שבמשנ"ב (סי' תקלו סעי' א, בה"ל ד"ה ומותר) משמע שאסור. בטעם הדבר צריך לומר שמכיון שהוצאה בשבת היא "מלאכה גרועה" (תוס' שבת ב ע"א ד"ה פשט), לא נאסרה בחוה"מ¹¹. לכאורה, סברה זו יכולה להיאמר רק לסוברים שמלאכת חוה"מ אינה אסורה אלא מדרבנן, שהרי אם נאסרה מן התורה, אף "מלאכה גרועה" בכלל זה. אך הגרש"ז אויערבך (מובא בשש"כ שם הע' קו) הסביר שמלאכה קלה, שאין בה כל טורח ומשך זמן, לא נאסרה כלל (וכ"כ בשמו בס' "חוה"מ כהלכתו", פרק ב סעי' ט והע' כה. וצ"ל שזה בכלל "מסרן הכתוב לחכמים"), כעין דעת האשל אברהם בנטילת גבושית (לעיל סעי' ב).

5. לדעת הגרש"ז אויערבך (מובא שש"כ פרק סח הע' קו) מותר להבעיר אש בחוה"מ ללא הגבלה. גם היתר זה מוסבר באותה דרך, שחכמים התירו מלאכות שאין בהן טורח ומשך זמן (חוה"מ כהלכתו פרק ב סעי' ט).

מאידך גיסא, לדעת ה"אשל אברהם" (מבוטשאטש, סי' תקלו סעי' א) לא התירו הבערה שלא לצורך המועד כלל¹², (והולך לשיטתו, שגד האיסור הוא "מלאכה").

6. בשו"ע (סי' תקמז סעי' יב) מבואר שגם קטיף של עלה אחד הוא מלאכה גמורה (וכן פסק בשש"כ פרק סו סעי' נז). ומכאן שמה שנאסר בחוה"מ הוא "מלאכה" ולא טירחה, ונאסרו אפילו מלאכות שאין בהן טורח ומשך זמן.

בספר "חוה"מ כהלכתו" (פרק ב הע' כח) נכתב ביישוב הקושיא, שמלאכה שבדרך כלל מקובל לעשותה בשיעור מרובה, אסור לעשותה אפילו בשיעור מועט; ולא הקלו

דייג להנאה בחוה"מ, ומציין שרוב הפוסקים חולקים על כך. ומסתבר שאף שאלה זו תלויה במחלוקת היסודית בגדרי מלאכת חול המועד.

11. לכאורה היה מקום לומר, שמכיון שהוצאה (ואף הבערה) הותרו ביו"ט אף שלא לצורך, מטעם "מתוך" (עי' ביצה יב ע"א; רמב"ם הל' יו"ט פ"א ה"ד), הוא הדין בחוה"מ. אבל להלכה פסקו המשנ"ב (סי' תקיח ס"ק ח) והשש"כ (פרק יט הע' ה) שהוצאה שלא לצורך כלל אסור ביו"ט מן התורה, כדעת בעלי התוס' (ביצה שם ד"ה ה"ג), הסוברים שהוצאה שלא לצורך כלל אסורה ביו"ט מן התורה. ומכאן שלא שייך לומר שהוצאה והבערה הותרו בחוה"מ מטעם "מתוך" כשהן נעשות שלא לצורך כלל.

12. ואכן הרב שלמה אבינר ("תחומין" ח"ג עמ' 94 הע' 68) כתב בשם הגרא"ד אויערבך, שאסור לנסוע במכונית לצורך הזמן שאחר המועד, מפני שיש בזה הבערה שלא לצורך.

נפק"מ נוספת היא הבערה לצורך נכרי: הגרי"ש אלישיב (מובא בס' "מבקשי תורה" ח"ב סי' קו סעי' מ) נוקט שהדבר אסור, ואילו הגרש"ז אויערבך (שש"כ שם) הורה להתיר. וכך משמע מהחכמת שלמה (לשו"ע סי' תקל). ועי' "חוה"מ כהלכתו" (פרק ז הע' קלא; עמ' תמז, הע' לעמ' רנט).

אלא במלאכה שתמיד נעשית בשיעור מועט¹³. ונראה שמן הסיבה הזאת החמיר בדין השקיה שאין בה טירחה (לעיל סעי' א).

לדעה הסוברת שמלאכת חוה"מ נאסרה משום "טירחה", צריך לומר שמטעם זה אסרו כל אחת מל"ט מלאכות שבדרך יש בה טירחה, אף אם במקרה מסויים אין בה טירחה.

7. במאמרנו הקודם (הע' 12) עמדנו על כך שחז"ל אסרו דברים רבים שיש בהם טירחה, למרות שאינם כלולים באחד מל"ט מלאכות ואף לא באיסורי דרבנן הנובעים מהם. הדבר מובן יותר לפי הדעה הסוברת שגדר האיסור הוא "טירחה" ולא "מלאכה"; ולדעה הסוברת שנאסרה "מלאכה" יש לומר שגם טירחה נאסרה, כפי שמפורש בסוגיא במסכת ע"ז.

8. המשנ"ב (סי' תקלו סעי' א, בה"ל ד"ה ומותר) הורה להחמיר בדין "שביתת בהמתו" בחוה"מ, משום שהוא חושש לדעה הסוברת שמלאכת חוה"מ אסורה מדאורייתא. והולך לשיטתו, שגדרי איסור המלאכה בחוה"מ הם משום "מלאכה". ואם נאמר שמה שנאסר זה רק טירחה, יוצא שאדברה, עדיף שאדם ירכב על בהמתו מאשר יתאמץ ללכת ברגליו.

9. רש"י (חגיגה יז ע"ב ד"ה ופנית) כתב שיציאה מחוץ לתחום מותרת בחוה"מ (למרות שהתוס', חגיגה יח ע"א ד"ה חולו, כתבו בשמו שמלאכת חוה"מ אסורה מן התורה). וכך נפסק בשש"כ (פרק סח סעי' כו והע' קה). כל זאת בניגוד לדברי המנ"ח (מצוה שכג ס"ק ב), האומר שלסוברים שמלאכת חוה"מ אסורה מן התורה, גם יציאה מחוץ לתחום אסורה.

לכאורה היה נראה לומר שיש לחלק בין ל"ט מלאכות לבין תחומין, שאינם כלולים בהן. אך יו"ט יוכיח, שכשם שנאסרו בו ל"ט מלאכות, כך נאסרו בו גם תחומין (עי' שו"ע סי' תקטו). ולסוברים שתחומין בשבת וביו"ט אסורים מדאורייתא, ואעפ"כ הותרו בחוה"מ, יש לומר שחז"ל לא רצו לאסור תחומין, שאינם מלאכה ממש.

10. מדברי השו"ע (סי' תקלז סעי' ט-יא) מוכח ש"דבר שאינו מתכוון" מותר בחוה"מ (עי' שש"כ פרק סח סעי' לא; "חוה"מ כהלכתו" פרק ב סעי' יח); והדבר מוסכם אף לסוברים שמלאכת חוה"מ אסורה מן התורה, שהרי הדבר מפורש בגמרא. וע"כ צריך לומר שמותר מפני שאין בכך טירחה מיוחדת (שש"כ שם הע' קפא). לסוברים שאיסורי חוה"מ הם "מלאכה" נצטרך לומר שהדבר לא הותר אלא בשינוי בולט; ומכיון שכך זהו מצב של "פס"ר דלא איכפת ליה", שגם בשבת אין בו איסור תורה, ואף יש המתירים אותו לגמרי (עי' שו"ע סי' שכ סעי' יח).

11. הרדב"ז (ח"א סי' תשכז) דן במלאכה שאינה צריכה לגופה בחוה"מ. עפ"י שיטתו, הוא תולה את דינה במחלוקת אם מלאכת חוה"מ דאורייתא או דרבנן. ולכאורה נראה שאין קשר בין הדברים: אם מטרת הפעולה היא דבר המותר בחוה"מ - הרי היא מותרת גם אילו היתה מלאכה גמורה. ואם מטרת הפעולה היא דבר שלא

13. וכ"כ הרב ש. א. רוטר ("מבקשי תורה" עמ' תרמה).

הותר בחוה"מ, מה לי בכך שהמלאכה אינה צריכה לגופה, הרי סוף סוף יש כאן גם מלאכה (לפחות מדרבנן) וגם טירחה.

12. גם דינה של "אמירה לעכו"ם" (שו"ע סי' תקמג סעי' א), מסתבר שתלויה בחקירתנו: אם האיסור הוא מטעם "מלאכה", אף מלאכת גוי בכלל זה, כפי שנאסרה בשבת. ואם האיסור הוא מטעם "טירחה", הרי באמירה לגוי אין כל טירחה פיסית. ולכאורה, האיסור על אמירה לעכו"ם בחוה"מ מוכיח שהאיסור הוא "מלאכה". לסוברים שהאיסור הוא "טירחה" יש לומר שזוהי גזירה מיוחדת, שבאה למנוע מצב שבו מלאכת גויים תהפוך את ימי חול המועד לימי חולין גמורים.

13. בדינה של מלאכה הנעשית בגרמא, נראה לכאורה שאכן ישנה נפק"מ גדולה בין השיטות: אם נאמר שבחול המועד נאסרה "טירחה" - במלאכה הנעשית בגרמא יש לא פחות טירחה, ולעתים יכול להיות שאף יותר. אבל אם נאמר שמה שנאסר בחוה"מ זהו "מלאכה" - יש לומר שהדבר מותר, כפי שלא נאסר ביו"ט מעיקר הדין (כל זמן שאין בזה משום טירחה מרובה, כדלעיל, סעי' ז). אך גם לשיטה הסוברת שגדר איסורי חול המועד הוא "טירחה", לא יתכן שדבר המותר ביום טוב מעיקר הדין יהיה אסור בחול המועד. ולכל היותר יש לומר שכל ההגבלות שנאמרו על "גרמא" ביו"ט (כגון: לסוברים שמותר רק באקראי ולא דרך קבע) ייאמרו אף בחוה"מ.

14. כאשר יש הזדמנות לרווחים גדולים, מותר לעשות מלאכה שאינה גמורה, אם יוציא חלק מן הרווח לצורכי החג (שש"כ פרק סז סעי' יט). בגידרה של "מלאכה גמורה" נכתב בשש"כ (שם) עפ"י הפמ"ג (סי' תקלט, מש"ז ס"ק ג) דהיינו מלאכה האסורה בשבת וביו"ט מן התורה; והולכים לשיטתם, שגדר האיסור הוא "מלאכה". ואילו החזו"א (סי' קלה בסופו, ד"ה רא"ש) כתב להבחין בין "מלאכת עמל ועבודה" לבין "טירחה בעלמא"; ואף הוא הולך לשיטתו (לעיל אות א).

15. דין "ריבוי בשיעורין" דורש דיון נפרד, ויתבאר לקמן (אות ג).

ג. "ריבוי בשיעורין" בחול המועד

האשל אברהם (בוטשאטש, סי' תקלז סעי' א) נוקט שאיסורי חוה"מ הם כאיסורי שבת (ולשיטתו, שמלאכת חוה"מ נאסרה מה"ת), ואעפ"כ התירו בהם "ריבוי בשיעורין" כמו בבישול ביום טוב. ובטעמו יש לומר ש"ריבוי בשיעורין" הותר בבישול ביו"ט מפני שהבישול הוא בבחינת "הותרה". לשיטה הסוברת שמה שנאסר בחול המועד הוא טירחה, הדבר פשוט בהרבה, שכן יש לומר שריבוי בשיעורין מותר בחוה"מ מפני שאין בו שום טירחה מיוחדת¹⁴.

14. כאן המקום להתייחס להערתו של הרב אפשטיין (הע' 10) על מה שנכתב בשש"כ (פרק סו הע' סו) בענין ריבוי בשיעורין בכיבוס בחוה"מ, שיש האוסרים אותו. ולענ"ד נראה שיש הבדל מהותי בין איסור כיבוס וגילוח בחוה"מ לבין שאר האיסורים. כיבוס וגילוח לא נאסרו אלא מצד התוצאה שלהם - שהבגדים מכובסים והראש מגולח; וזאת כדי שהאדם יקפיד להשלים את כל מלאכתו לפני החג, ולא ייכנס אליו כששערו פרוע ובגדיו מלוכלכים. לכן אין דרך להתיר כיבוס

אלא שיש נפק"מ למעשה מיסוד ההיתר של "ריבוי בשיעורין": אם נאמר שיסוד איסורי חוה"מ הוא "מלאכה", וריבוי בשיעורין מותר מפני שאינו מלאכה - יש לחלק בין ריבוי בשיעורין הנעשה לפני תחילת הפעולה (כגון: מילוי הסיר בכמות עודפת עוד לפני תחילת הבישול) לבין ריבוי בשיעורין הנעשה לאחר תחילת הפעולה. אבל אם נאמר שיסוד איסורי חוה"מ הוא "טירחה", וריבוי בשיעורין מותר מפני שאין בו טורח מיוחד - יוצא שאם האדם עושה פעולה מיוחדת כדי שהמלאכה שיעשה אח"כ תהיה "ריבוי בשיעורין" - הדבר ייאסר. ולפי זה יוצא, שאם מחשב ההשקיה כבר מתוכננת לכמות מסויימת, אסור לבצע פעולה מיוחדת כדי שההשקיה הבאה תהיה בכמות גדולה יותר, וכן אסור למלא את מיכל הדשן לפני פתיחת ברז ההשקיה, במטרה שההשקיה תוסיף לצמחים גם חומרי מזון, שאין בהם משום "דבר האבד". אך מסתבר לומר שכאשר מדובר באופן של "ריבוי בשיעורין" המותר מעיקר הדין ביום טוב, כגון בבישול, לא יתכן שהדבר ייאסר בחול המועד.

מסקנות

כאמור, ישנה מחלוקת גדולה בגדר מלאכת חול המועד, אם האיסור הוא משום "טירחה" או משום "מלאכה". מתוך הדוגמאות שנידונו בהלכה, ואף מתוך הבירור של השיטות, נראה שאכן ישנה מידה רבה של צדק בקביעתו העקרונית של הרב אפשטיין, שגדרי מלאכת חול המועד שונים ביסודם ממלאכות שבת¹⁵. אך למעשה נראה שלא ניתן לדחות על הסף את דעתם של הפוסקים המרכזיים ביותר בדורות האחרונים: החי"א, הפמ"ג והמשנ"ב. ומאחר שהם נקטו באופן חד-משמעי שגדר איסורי חול המועד הוא ל"ט המלאכות שנאסרו בשבת וביו"ט - כך יש להורות למעשה.

אך נראה שאין נפק"מ גדולה בין השיטות, כפי שראינו בדוגמאות השונות שהבאנו לעיל. וההשלכות האפשריות למחלוקת הן בעיקר בתנאי ההיתר של "ריבוי בשיעורין" ו"גרמא". ועל כך יש להוסיף שתי הערות עקרוניות:

וגילוח, לא ע"י פועל שאין לו מה שיאכל ולא ע"י "ריבוי בשיעורין" וכדו'. אבל שאר מלאכות חוה"מ, שנאסרו מצד הפעולה, אכן מסתבר להתיר בהן "ריבוי בשיעורין".

15. אך הטענה העקרונית של הרב אפשטיין, שהאיסור מונח בתוצאה של המלאכה (או, ליתר דיוק, במטרתה) ולא בפעולה - נראית לענ"ד מרחיקת לכת ביותר. לכל היותר יש לומר שהאיסור הוא הטורח והמאמץ, שהוא הפוגע בשמחת החג ובאפשרות להקדיש את הזמן ללימוד תורה. ממילא ברור שאיסורי מלאכת חול המועד הם איסורי "גברא", כמו שאר מלאכות שבת ויו"ט, ולא שייך לומר שיהיו איסור "חפצא".

עם זאת יש להסכים עם הגדרתו של הרב אפשטיין בענין מלאכה הנעשית בחול המועד בשינוי, שאין זה כמו "שינוי" בשבת. בשבת - המדובר בשינוי בצורת הפעולה, ואילו בחוה"מ זהו שינוי בעיקר בתוצאה. אך לענ"ד אין פירושו של דבר שהאיסור מונח בתוצאה, כדברי הרב אפשטיין, אלא ש"מעשה אומן", מדרך הטבע, דורש יותר ריכוז ותשומת לב מן העושה, וע"כ הטירחה הנפשית שיש בו, אם לא הטירחה הפיסית, רבה יותר. הגבלת ההיתר, בחלק מהמקרים, ל"מעשה הדיוט" בלבד, תואם את מגמתם של חז"ל לצמצם את היקפם של היתרי העבודה בחול המועד.

1. גם אם נאמר שגדר האיסור הוא "טירחה", לא יתכן שיהיה "יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא". לכן לא יתכן שפעולה מסויימת תהיה מותרת בשבת, להלכה ולמעשה, ואסורה בחול המועד. ולכן, בתנאים שבהם "גרמא", "דבר שאינו מתכוון" או "ריבוי בשיעורין" וכדו' מותרים בשבת או ביו"ט, הם יהיו מותרים גם בחוה"מ. 2. גם אם המלאכות שנאסרו הן בגדרי "מלאכה", הרי מלבד זאת אסרו גם טירחה מרובה.

לכן, בסיכומו של דבר, נראה שהמחלוקת בין שתי השיטות בגדרן של המלאכות האסורות בחוה"מ - אם זהו איסור "מלאכה" או "טירחה" - הוא יותר בצורת ההסברה מאשר בהלכה למעשה.

ולמעשה יוצא כך:

1. כל אחת מל"ט מלאכות שבת שיש בהן מידה של טירחה - אסורה לכל הדעות.

2. פעולה שיש בה טירחה מרובה, אף אם אין בה משום אב מלאכה - אסורה ג"כ לכל הדעות.

פעולה שהיא מל"ט מלאכות אבל אין בה שום טירחה ומשך זמן (כמו: הדלקת גפרור, פתיחת ברז, קשירת קשר פשוט, הוצאה מרשות לרשות וכדו') - דינה שנוי במחלוקת בין בעלי הדעה שמה שנאסר בחוה"מ הוא "מלאכה", בעוד שלסוברים שהאיסור הוא "טירחה" פשוט שפעולות אלו מותרות.

הרב יהודה הלוי עמיחי

בצל שעבר עליו לילה

שאלה

לאחרונה משווקים בצל חתוך - האם מותר לאוכלו?

תשובה

הגמ' (נידה יז ע"א) אומרת על חמשה דברים שהעושה אותם - מתחייב בנפשו ודמו בראשו. בין חמשת הדברים הוזכרה אכילת שום קלוף, בצל קלוף וביצה קלופה שעבר עליהם לילה. דברי הגמ' לא הובאו להלכה בדברי הרמב"ם ולא בשו"ע, אולם הובאו הדברים בספרי הפסיקה האחרונים, כגון שו"ע הרב (סוף חו"מ, דיני שמירת הגוף והנפש, סעי' ז), פר"ח (יו"ד סי' קטז סעי' ד) ועוד.

להלכה מותר לאכול שום, בצל או ביצה קלופים שעבר עליהם לינת לילה, אולם המהדרין מחמירים שלא לאוכלם¹.

מצאנו בפוסקים כמה פתרונות לשאלת לינת הבצל:

א. אם משאירים חתיכת קליפה על הבצל - אין איסור של לינת לילה (עיין בא"ח

ש"ב פנחס אות יד).

ב. אם מוסיפים לבצל המקולף מלח המשנה את טעמו, לא גזרו חכמים לינת לילה. כמות המלח הנצרכת היא כדי שיתן טעם בבצל (דברי יציב ח"ב סי' טז, מנח"י ח"ו סי' עה), ובשמו של המנח"י נמסר שהכמות הנצרכת לשינוי טעם הבצל היא אחד משישים.

ג. מלבד נתינת הטעם הובא בכף החיים (סי' קטז אות צג) שיש להתיר אם הבצל עובר תהליך של בישול או כבישה, מכיוון שאסרו רק את הדבר כמות שהוא. לכן אם שמים את הבצל בתמיסת מלח, במשך עשרים דקות, שהוא זמן מינימלי לכבישה (כדי שירתיח), אפשר להקל בו משום שע"י המלח הוא נחשב כבוש שדינו כמבושל. שינוי הטעם צריך שיהא ניכר על ידי בני אדם שיטעמו וירגישו טעם שונה מאשר בצל ללא המלח, כמו כן בימינו אפשר לעשות גם בדיקות מעבדתיות שיוכיחו את השנוי בטעם הבצל. אם הבדיקות הללו מתקיימות הרי שאפילו "המהדרין" יכולים לאכול בצל קלוף ולא לחוש ללינת לילה².

1. ע"ע יביע אומר (ח"א יו"ד סי' ט, ח"ב יו"ד סי' ז, ח"ד או"ח סי' ה), מנחת יצחק (ח"ב סי' סח אות יג, ח"ו סי' עד).

2. וכ"כ שו"ת בית שלמה (יו"ד סי' קפט) לענין הבישול.

סיכום

- א. מן הדין מותר לאכול בצל מקולף אף אם שהה יותר מלילה ללא בישול או טיגון. "המהדרין" נוהגים להחמיר בכך ולא לאוכלו.
- ב. אם הבצל התבשל או טוגן לפני ששהה לילה - מותר לאוכלו לכו"ע.
- ג. אם נשארה קליפה על הבצל או שהוסיפו לבצל תמיסה של מלח, סוכר או חומץ, המשנה את טעמו - מותר גם ל"מהדרין" לאוכלו.

הרב אהוד אחיטוב

קמח מלא שנמצאו חרקים בחטים

שאלה

מספר נשים קנו קמח מלא מגידול אורגני; קמח זה הוקפא מיד לאחר הטחינה. אחת מהנשים קנתה חטים לא טחונות מאותו חקלאי, וגילתה בהם חרקים מסוג "אקרית לבנה" - האם הקמח מותר בשימוש?

תשובה

א. ראשית יש להקדים שקיים הבדל בטיפול בקמח המלא לעומת הקמח הלבן הרגיל. קמח רגיל ניתן לנפוחו בנפח צפופה, באופן שאף אם נמצאים בו חרקים הם לא יוכלו לעבור דרך הנפה. לעומת זאת, בקמח מלא הגרגרים שלו עבים באופן יחסי, ואינם עוברים בנפה צפופה אלא רק בנפה שגם החרקים המצויים בקמח יכולים לעבור דרכה, וממילא הניפוי בה אינו יעיל. לכן העצה היעילה היא לקנות קמח שמקפאים אותו ישר לאחר הטחינה, ובאופן זה אין סיכוי להתפתחות חרקים גם אם נתערבו ביצי חרקים בקמח.

ב. נד"ד דומה למקרה שמביא הט"ז (יו"ד סי' פד ס"ק יז): נשים קנו צימוקים ואפו אותם בתוך פשטידה ולאחר מכן אחת הנשים בדקה חלק מן הצימוקים וגילתה בהם חרקים, וגם אצל המוכר נמצאו צימוקים נגועים.

הט"ז פסק שהפשטידות שנאפו לפני מציאת החרקים מותרות באכילה, כיון שיש כאן שתי ספקות: (1) אין וודאות שהיו חרקים בצימוקים, שכן אלו נקנו לפני מציאת החרקים. (2) אף אם היו צימוקים, שמא הם נימוחו באפייה והתבטלו. נקודת המוצא של הט"ז היא שאף אם נמצאו החרקים בחנות של הצימוקים, יתכן שאותם חרקים התפתחו רק מאותו שלב ואילך ולא קודם לכן. ולכאורה גם כאן אלו שקנו מאותו מוכר קודם לכן אין להם כלל שאלה על הקמח שלהם. אולם לענ"ד יש מקום לחלק ולומר שהמקרה המדובר בט"ז שונה מנד"ד, כיון שהחרקים שבצימוקים שונים מהחרקים שבחיטים. בצימוקים, מדובר בסוג חרקי מחסן שמתפתחים עקב שהייה ממושכת בתוך השקים (יחסית לטמפרטורת החדר), ולכן יש מקום להבחין בין הצימוקים הנגועות לבין הצימוקים שנקנו קודם מציאת החרקים. מה שאין כן במקרה שלנו, מדובר בסוג חרק המתפתח בעת הגידול, ולכן לא ניתן לומר שהקמח שקנו אותן נשים הוא מחטים נקיות והנגיעות היתה רק בחטים השלימות.

לפי"ז אם חלק מהחיטים נמצאו נגועות, יש לשער שגם החטים שנטחנו הן חטים נגועות. יש על כן, לדון מה דין חטים נגועות שנטחנו? בשו"ת תרומת הדשן (סי' קעא) פסק בכגון זה להיתר, לאחר שיברור את החטים הנקובות, שהן נגועות בוודאות ולאחר מכן יטחן את השאר. שני טעמים כתב תורה"ד בנימוק ההיתר:

- א. בריחיים שיש להם אפרכסת בורחים החרקים בגלל רעש הריחיים.
- ב. אף אם לא כולם בורחים הם ייטחנו וייבטלו בששים.
עם זאת כתב תרומת הדשן שיש לנפות את הקמח לאור היום, שאם בכל זאת נשארו חרקים הוא יוכל לזהותם ולהסירם.
השו"ע (יו"ד סי' פד סעי' יד) הביא את דברי תרומת הדשן להלכה שניתן לכתחילה לטחון חטים נגועות כשהוא גם השמיט את הצורך לברור קודם את החטים הנקובות, וז"ל:
"חטים מתולענים מותר לטחון והוא שירקד הקמח לאור היום (וכל תולע שיראה שם יזרקנו והשאר מותר)".
אמנם הש"ך (שם ס"ק לט) הדגיש שהיתר זה הוא רק אם יברור את החטים קודם הטחינה וכן דווקא אם מדובר ברמת נגיעות מועטה ולא ברמת נגיעות גבוהה שאז לדעתו לא ניתן להסתמך כלל על טחינת החטים.
לאור האמור לעיל נראה שיש להקל במקרה שלנו משתי סיבות:
א. אף אם נמצאו חלק מהחטים נגועות, הדבר מגדיל אמנם את החשש ששאר החיטים נגועות אך אין בכך וודאות גמורה כמו במקרה של תרומת הדשן שדיבר על שק חיטים שהוחזק כנגוע.
ב. השו"ע נקט בסתמא להתיר לטחון חטים נגועות באופן ודאי אפילו לכתחילה, וכ"ש שיש להתיר בנד"ד כשהמדובר בדיעבד לאחר טחינת החטים.
ומכל מקום גם במקרה שלנו יש לבדוק את הקמח הטחון בבדיקה חזותית מהטעם ש"כל מה דאיכא לברורי מבררין" (פמ"ג משב"ז שם אות כ).

מעבדת מכון התורה והארץ

חרקים בירקות קפואים

נבדקו במעבדה 4 שקיות ברוקולי משתי חברות (להלן חברה א', חברה ב') שונות וכן שתי שקיות כרובית מחברה א', להלן תוצאות הבדיקות:

חברה	סוג הירק	משקל	ת. אחרון לשיווק	מימצאים
חברה א'	ברוקולי	800 גר'	30/4/2001	א. תיפרחת עם 3 כנימות מתות. ב. תיפרחת עם כנימה מתה ג. תיפרחת עם עשרות כנימות מתות.
חברה א'	ברוקולי	800 גר'	30/4/2001	א. תיפרחת עם 4 כנימות מתות. ב. תיפרחת עם 3 כנימות מתות. ג. תיפרחת עם טריפס מת. ד. תיפרחת עם עשרות כנימות מתות.
חברה ב'	ברוקולי	500 גר'	3/2000	נקי.
חברה ב'	ברוקולי	500 גר'	3/2000	נקי

חברה	סוג הירק	משקל	ת. אחרון לשיווק	מימצאים
חברה א'	כרובית	900 גר'	30/12/2001	נקי.
חברה א'	כרובית	900 גר'	30/12/2001	נקי.

נתונים נוספים בהקשר לירקות מוקפאים, ראה בחוברות אמונת עתיק (2 עמ' 33), (15 עמ' 38).

מפתח כללי לפי נושאים (חוברות 1-30)

חוברת עמוד

ארבעת המינים

ע"ע ערך סקירות מדעיות - שונות

25	12	הרב יגאל הדאיה	כשרות הלולב הקנרי
26	13	הרב יעקב אריאל	עוד על הדקל הקנרי
14	6	הרב יגאל הדאיה	בדיקת אתרוג בזכוכית מגדלת
8	12	הרב דוד כהן	בדיקת אתרוג בזכוכית מגדלת
27	12	הרב יגאל הדאיה	אתרוגי מרוקו
12	12	הרב יהודה הלוי עמיחי	מהי ערבה
27	13	הרב יהודה זולדן	הערבה אינה אקליפטוס
7	6	הרב נתן רבינוביץ	דין "כל שתיעבתי" באתרוג המורכב

ארץ ישראל

8	8	הרב משה צבי נריה	בבואכם - ביאת כולכם
36	23	הרב שלמה גורן	סדר עדיפויות במצוות ישוב ארץ ישראל
27	26	הרב יעקב אריאל	ישוב הארץ - בינוי או שדות
18	17	הרב שאול ישראלי	הגבול הדרום מערבי של ארץ ישראל
17	21	הרב צבי יהודה הכהן קוק	טיול בארץ ישראל
14	24	הרב יהודה הלוי עמיחי	טיולי שורשים לחוץ לארץ
15	18	הרב יהודה זולדן	משום יישוב ארץ ישראל - בעצי שבעת המינים
17	11	הרב יהודה זולדן	נטיעת אילנות בהר הבית ובחצר בית הכנסת

בכורות

26	17	הרב יעקב אריאל	בכורות שנולדות בעדר כבשים
24	4	הרב יגאל הדאיה	הרחקת בכור מנקבות בעדר
21	5	הרב יגאל הדאיה	מום באוזן בכור

ברכות

28	2	הרב אהוד אחיטוב	קדימה בברכת העץ
34	6	הרב יהודה זולדן	ברכת שהחיינו בנטילת מורכב
33	5	הרב אליעזר מלמד	ברכת שהחיינו על פירות מעצים מורכבים
33	11	הרב יגאל הדאיה	ברכת שהחיינו על פרי חדש בבין המצרים
11	20	הרב משה צבי נריה	ברכת הגשמים
30	7	הרב יהודה הלוי עמיחי	שאלת גשמים בחקלאי שלא רוצה גשם
35	16	הרב יהודה הלוי עמיחי	ברכת האילנות: פסקי הלכה ונוסח הברכה
33	18	הרב רפאל שוואב	ברכת האילנות
38	22	הרב יהודה הלוי עמיחי	ברכת האילנות
12	30	הרב יהודה הלוי עמיחי	תפילת נחם בט' באב

הלכות חדש

13	3	הרב יעקב אריאל	קצירת פסי בידוד לפני העומר
14	9	הרב יעקב אריאל	קצירה לתחמיץ לפני העומר
12	17	הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים	שתי הלחם מהחדש ומהארץ
26	23	הרב יעקב אפשטיין	היתר חדש מ"ן ושמן במקדש

חוברת עמוד

חלה

10	14	הרב מרדכי אליהו	הלכות חלה - פסקי הלכה
12	15	הרב מרדכי אליהו	הלכות חלה - פסקי הלכה
11	16	הרב מרדכי אליהו	הלכות חלה - פסקי הלכה
23	15	הרב אהוד אחיטוב	צירוף בצק ומיני מאפה לחיוב חלה
31	9	הרב יגאל הדאיה	הפרשת חלה ממשלוחי מנות
27	3	הרב יגאל הדאיה	הפרשת חלה בשבת ויו"ט
33	7	הרב יגאל הדאיה	הפרשת חלה מעיסת סופגניות
30	10	הרב יגאל הדאיה	השלכת החלה לאשפה או שריפתה
31	10	הרב יגאל הדאיה	שריפת חלה בתנור ביתי
20	26	הרב יהודה הלוי עמיחי	הפרשת חלה מעיסה שנחלקת לילדים
17	26	הרב יעקב אפשטיין	מופלא הסמוך לאיש בהפרשת חלה

חול המועד

42	19	הרב יגאל הדאיה	הלכות חול המועד למגדלי ירקות בחממה
22	6	הרב משה דוד מכבי לוונטהאל	בציר ענבים בחול המועד
22	6	הרב יהושע י. נויבירט	בציר ענבים בחול המועד
14	28	הרב עזריאל אריאל	השקיה בחול המועד
31	29	הרב יעקב אפשטיין	השקיה בחול המועד (תגובה)
25	30	הרב עזריאל אריאל (תגובה)	גדרי "מלאכה" בחול המועד
22	28	הרב יאיר דרייפוס	שתילת דשא בחול המועד בשטחים ציבוריים
11	25	הרב עזריאל אריאל	קטיפת פרחים בחול המועד
14	25	הרב יהושע י. נויבירט	קטיפת פרחים בחול המועד

כלאיים

12	21	הרב מרדכי אליהו	ע"ע ערך סקירות מדעיות - כלאיים
			הל' כלאיים - פסקי הלכה
			כלאי זרעים
29	18	הרב אהוד אחיטוב	שיחי עגבניות שגדלו בשדה מלפפונים
29	24	הרב אהוד אחיטוב	כלאיים בדלעת
37	27	הרב יהודה הלוי עמיחי	הל' כלאי זרעים
			כלאי אילן
10	11	הרב יואל פרידמן	נטיעה בגוש והכלאה באילנות (שאלות)
11	11	הרב שאול ישראלי	נטיעה בגוש והכלאה באילנות (תשובות)
12	2	הרב דוב ליאור	קיום אילן שהורכב כלאיים
30	23	הרב יהודה הלוי עמיחי	הרכבות בירקות

מאכל החייב בכלאיים

32	7	הרב אהוד אחיטוב	שתילת כרוב סמוך לשתילי "גאת"
21	4	הרב שמעון בירן	כלאיים בבצלצלים ובתורמוס
26	7	הרב דוב ליאור	כלאיים במאכל בהמה
29	14	הרב יהודה הלוי עמיחי	כלאיים בנענע בכרם
30	16	הרב שלמה רוזנפלד	גידול נענע בכרם
30	14	הרב יהודה הלוי עמיחי	כלאיים בזריעה שאינה לאכילה
			הגדרת המין
20	18	הרב יואל פרידמן	הרכבה על כנה עקרה (סרק)
33	19	הרב דוב ליאור	הרכבה על כנה עקרה
26	18	הרב יואל פרידמן	נטיעת עץ פרי רב-מיני
7	5	הרב אברהם יצחק הכהן קוק	כלאיים בבן נח
			שוונות
13	2	הרב יעקב אריאל	ניסויים בכלאיים

עמוד	חוברת		
13	5	הרב דוב ליאור	כלאיים בחממות
25	6	הרב יהודה הלוי עמיחי	בעיות כלאיים בגינת הבית
27	24	הרב עזריאל אריאל	זריעה פוליטית
27	28	הרב דוב ליאור	הנדסה גנטית בצמחים
ערלה			
ע"ע ערך סקירות מדעיות - ערלה			
7	11	הרב מרדכי אליהו	דיני ערלה - פסקי הלכה
ערלה במשתלות			
40	8	הרב יואל פרידמן	שאלות עקרוניות בנושא ערלה במשתלות
29	5	הרב יואל פרידמן	תאריך אחרון לנטיעה ללא גוש
30	5	הרב יואל פרידמן	זמן קליטה בהעברת שתיל מעציץ שאינו נקוב לקרקע
30	5	הרב דוב ליאור	זמן קליטה בהעברת שתיל
32	5	הרב יהושע י. נויבירט	זמן קליטה בהעברת שתיל
30	6	הרב שלמה מן ההר	זמן קליטה בהעברת שתיל
31	6	הרב יואל פרידמן	זמן קליטה בהעברת שתיל
18	9	הרב יהודה הלוי עמיחי	ערלה בשתילים המונחים על יריעת "פלריג"
18	29	הרב יואל פרידמן	עציץ המונח על יריעת "פלריג"
נטיעה לסייג (שימושים שאינם צורכי מאכל)			
17	2	הרב יגאל קמינצקי	ערלה בגדר חיה
32	14	הרב יהודה הלוי עמיחי	נטיעה לסייג לעניין ערלה
26	19	הרב עזריאל אריאל	ערלה בתמרים הנטועים לנוי
מהו פרי			
11	7	הרב יואל פרידמן	ערלה בעלים שמגדלים למאכל
14	7	הרב יעקב אריאל	ערלה בעלים שמגדלים למאכל
17	7	הרב שאול ישראלי	ערלה בעלים שמגדלים למאכל
31	7	הרב יהודה הלוי עמיחי	איסור ערלה ב"גאת"
26	14	הרב דוב ליאור	עלי ורד ועלי ה"לואיזה" לעניין ערלה
30	17	הרב עזריאל אריאל	שימוש בעלי גפן
מהו אילן			
24	9	הרב יואל פרידמן	פלפל חריף - ירק או אילן
6	10	הרב מרדכי אליהו	הפלפל הסודאני - נתינת פרי בשנה הראשונה
43	26	הרב יואל פרידמן	הפאסיפלורה - דינה לערלה
24	27	הרב יהודה הלוי עמיחי	פטל - אילן או ירק
30	27	הרב יואל פרידמן	פטל - אילן או ירק
13	28	הרב מאיר מאזוז	פטל - אילן או ירק
שונות			
20	14	הרב יואל פרידמן	דין הנצרים של הרימון ושאר עצים
16	19	הרב יהודה הלוי עמיחי	קישוטי ערלה בסוכה
23	8	הרב יואל פרידמן	מנין שנות ערלה באתרוג
פסח			
17	3	הרב יהודה הלוי עמיחי	קטניות בהלכה
32	18	הרב רפאל שוואב	קטניות בפסח
18	16	הרב יגאל קמינצקי	שימוש בסבון, משחות, ותמרוקים בפסח
14	16	הרב יעקב אריאל	כשרות הלציטין לפסח
32	9	הרב יגאל הדאיה	כשרות החלב בפסח
38	28	הרב יעקב אפשטיין	האם קמח הוא חמץ
17	22	הרב יהודה זולדן	חסה לא מרה למרור

שביעית

ע"ע ערך סירות מדעיות - שביעית

קדושת שביעית

קדושת שביעית וביעור - פסק' הלכה
שתלים במוצאי שביעית
החנטה בלימונים - מכתב לרב שאול ישראלי
החנטה בלימונים
שמן שביעית לגרות חנוכה
משלוח מנות מפירות שביעית
יין של שביעית בליל הסדר

ספיחין

ספיחין בשמינית

קניית בצל ותפוז"א במוצאי שביעית

ביעור

יין בביעור שביעית ובביעור מעשרות
זמן הביעור בענבים
מי ששכח ולא ביער

היתר המכירה ואוצר ב"ד

הפתרון ל"בעיית השמיטה" במטעים
הפתרון ל"בעיית השמיטה" במטעים
אוצר ב"ד או היתר מכירה
אוצר ב"ד או היתר מכירה
תביעת נזיקין באוצר ב"ד

תולעים

ע"ע ערך סקירות מדעיות - חרקים

מיעוט מצוי

מיעוט מצוי - הגדרתו

הגדרת "מיעוט המצוי"

בדיקה חלקית

בדיקת נגיעות על סמך סימנים חיצוניים
חיוב בדיקת מזון שנמצא בו סימנים מחשידים
בדיקה מידגמית לחרקים במזון
בדיקת העלים הפנימיים בכרוב
בדיקת חרקים בהצפה במים

האסור באיסור תולעים

תמציות טעם מצמחים שדרכם להתלע

צבע מאכל מחרקים

ביצי חרקים במזון

אכילת תאנים מופרות

שונוות

מלח שנמצא בו תולעים

תולעים שנמצאו במלח

קמח מלא שנמצאו חרקים בחיטים

בדיקת תולעים בתמרים לחרוסת

בדיקת גרגרי האורז

בדיקת תולעים ע"י קטן

מציאת חרקים במסעדה

חיוב בדיקת דגים מתולעים וטפילים

ע"ע ערך ארבעת המינים - בדיקה בזכוכית מגדלת

9	1	הרב מרדכי אליהו
21	2	הרב יהודה הלוי עמיחי
17	14	הרב יואל פרידמן
19	14	הרב שאול ישראלי
17	1	הרב יואל פרידמן
21	3	הרב יואל פרידמן
26	3	הרב יואל פרידמן
21	1	הרב עזריאל אריאל
25	2	הרב עזריאל אריאל
25	3	הרב אהוד אחיטוב
26	2	הרב עזריאל אריאל
27	5	הרב יהודה הלוי עמיחי
34	2	הרב יואל פרידמן
36	3	הרב זאב וייטמן
36	1	מתוך הירחון "אור תורה"
37	1	הרב יהושע י. נויברט
18	7	הרב יגאל אריאל

22	13	הרב יואל פרידמן
33	15	הרב עזריאל אריאל
29	9	הרב אהוד אחיטוב
25	11	הרב אהוד אחיטוב
16	8	הרב יהודה הלוי עמיחי
21	11	הרב יהודה הלוי עמיחי
32	27	הרב אהוד אחיטוב
26	1	הרב אהוד אחיטוב
25	1	הרב יגאל הדאיה
27	2	הרב יגאל הדאיה
29	20	הרב יהודה הלוי עמיחי
14	10	הרב יעקב אריאל
33	14	הרב יגאל הדאיה
35	30	הרב אהוד אחיטוב
24	3	הרב אהוד אחיטוב
23	4	הרב אהוד אחיטוב
28	5	הרב אהוד אחיטוב
25	8	הרב יגאל הדאיה
26	8	הרב יואל שורץ

חוברת עמוד

תרומות ומעשרות

9	2	הרב מרדכי אליהו
1	12	הרב מרדכי אליהו
10	22	הרב מרדכי אליהו
14	13	הרב יעקב אריאל
35	5	הרב עזריאל אריאל
13	4	הרב יעקב אריאל
35	6	שמואל עמנואל
12	8	הרב יעקב אריאל
27	15	הרב אליעזר וייל
28	7	הרב יואל פרידמן
17	10	הרב יעקב אפשטיין
22	21	הרב עזריאל אריאל
28	21	הרב יהודה הלוי עמיחי
20	23	הרב עזריאל אריאל
36	24	הרב יהודה הלוי עמיחי
13	14	הרב משה צבי נריה
28	3	הרב יואל פרידמן
30	15	הרב יואל פרידמן
13	1	הרב יהודה הלוי עמיחי
21	12	הרב אהוד אחיטוב
11	13	הרב מרדכי אליהו
29	11	הרב עזריאל אריאל
17	4	הרב עזריאל אריאל
27	29	הרב יהודה הלוי עמיחי
34	7	הרב עזריאל אריאל
20	8	הרב עזריאל אריאל
18	13	הרב עזריאל אריאל
36	14	הרב יעקב אפשטיין
23	3	הרב דוב לנדא
12	10	הרב מרדכי אליהו
18	6	הרב אהוד אחיטוב
29	6	הרב אהוד אחיטוב
24	8	הרב אהוד אחיטוב
12	29	הרב אהוד אחיטוב
36	11	הרב עזריאל אריאל
16	12	הרב עזריאל אריאל
31	13	הרב יעקב אפשטיין
19	12	הרב עזריאל אריאל
35	13	הרב יואל פרידמן
28	18	הרב יעקב אריאל
27	14	הרב דורון ותקין
31	15	הרב יואל פרידמן
22	16	הרב יואל פרידמן
32	18	הרב רפאל שוואב

סדר הפרשת תר"מ - פסקי הלכה	תרומות ומעשרות - פסקי הלכה
תרומות ומעשרות - פסקי הלכה	ביעור מעשרות - פסקי הלכה
החייב בתרומות ומעשרות	תר"מ בנבטים
תר"מ בקליפות ועלים, במשנת הרב ישראלי	הפרשת תר"מ מנשר הקומבין
הפרשת תר"מ מנשר הקומבין	הפרשת תר"מ מנשר הקומבין
גידולי רשות הרבים - חובם בתרומות ומעשרות	דין התרומה
שמן תרומה טמאה לגר חנוכה	עשיית קומפוסט מתרומה ותר"מ
טיפול בתרומה הביתית	טיפול בתרומה הביתית
גביית תשלום עבור תרומה	גביית תשלום עבור תרומה
שנת המעשר	אתרוג בט"ו בשבט
קביעות השנה למעשר בפירות החונטים מוקדם	הפרשת תר"מ בשסק, שקד והדרים
מעשר בפירות החונטים במוצאי שביעית	זמן הפרשת תר"מ בתמרים
גמר מלאכה	גמר-מלאכה וקביעות למעשר - פסקי הלכה
הגדרת תלוש בבצל שלא נאסף	התחלת גמר מלאכה בבית
הפרשת תר"מ בזיתים כבושים	קביעות למעשר
הפרשה מראש בגינת הבית	תר"מ לפירות ההדר בגינת הבית
קביעות למעשרות בהכנסת פירות למכונת	קביעות למעשרות בהכנסה למכונת
קביעות למעשר בחממה	מעשר שני
דיני חילול מעשר שני - פסקי הלכה	מעשר שני שאין בו שוה פרוטה
מעשר שני שאין בו שוה פרוטה	מעשר שני על פרוטה ורבע
מעשר שני על פרוטה ורבע	איבוד פירות שחיללו עליהם מעשר שני
מעשר עני	נתינת מעשר עני
נתינת מעשר עני	עני היכול לקבל מעשר עני
מעמד אשה נשואה לדין עניות ועשירות	עגבניות שנקטפו מיד אחר ראש השנה
ספק מעשר עני בעגבניות	הקנאת מעשר עני בקנין חצר
מכיר עניים במעשר עני	מתנות לאביונים ומשלוח מנות ממעשר עני
מעשר עני מהיבול שנותר בשדה	חובת השבת אבידה במעשר עני

חברת	עמוד	הרב יואל פרידמן	חיוב תשלומים כאשר לא נתן מעשר עני
19	22		נתינת מעשר ראשון
9	11	הרב מרדכי אליהו	דרכי נתינת המעשרות - פסקי הלכה
3	9	הרב יעקב אריאל	מרור של מעשר ראשון מספק
4	25	הרב יעקב אפשטיין	מרור של מעשר ראשון מספק
16	29	הרב עזריאל אריאל	נתינת המעשרות בחיטה למצות ובחסה למרור
9	27	הרב עזריאל אריאל	דרכי נתינת מעשר ראשון בחסה למרור
18	33	הרב רפאל שוואב	מצה משלכם
6	27	הרב עזריאל אריאל	אתרוג של מעשר ראשון
7	22	הרב עזריאל אריאל	בית האוצר - מערכת לטיפול במעשרות ובנתינתם
5	17	הרב יהודה הלוי עמיחי	נתינת מעשר ראשון בימינו
9	33	הרב עזריאל אריאל	חיוב כהן בנתינת מעשר ראשון
23	11	הרב חיים דוד הלוי	מעמד הכהנים והלוויים בזמן הזה
24	19	הרב יעקב אפשטיין	ייחוס הכהנים
20	30	הרב עזריאל אריאל	הפרשת תרו"מ בפירות הגוי
15	15	הרב יהודה הלוי עמיחי	שותפות גוי ויהודי בגידולים
10	27	הרב שמעון בירן	יבול קיבוצים שיש בהם חברים נכרים
			איסוף ענבים ע"י נכרים - מירוח נכרי
16	27	הרב עזריאל אריאל	הפרשת חרש שוטה וקטן
18	30	הרב מרדכי רבינוביץ	הפרשת תרו"מ סמוך לגיל בר-מצוה
22	23	הרב יעקב אפשטיין	הפרשת תרו"מ ע"י קטן הסמוך לגיל בר-מצוה
			ברכת אחר להפרשת תרומה ע"י אילם
4	10	הרב שמעון בירן	שונות
10	29	הרב שמעון בירן	נוסח הפרשת תרו"מ מקציר החיטה
10	25	הרב יהודה זרחיה סגל	ברכה אחת על הפרשת מינים שונים
20	22	הרב יואל פרידמן	נאמנות בעל המלון על הפרשת תרו"מ
22	27	הרב עזריאל אריאל	נתינת שמן תרומה - טמאה לכהן
21	29	הרב יואל פרידמן	נתינת שמן תרומה - טמאה לכהן
22	14	הרב יהודה הלוי עמיחי	הפרשת תרו"מ מפפריקה חריפה על מתוקה
24	24	הרב יואל פרידמן	ביעור מעשרות ב"בית האוצר"
26	25	הרב עזריאל אריאל	תערובת נטע רבעי
29	24	הרב יהודה הלוי עמיחי	טעם טבל שהתערב בתבשיל
			הפרשת תרו"מ פעם נוספת
			שונות
17	34	הרב עזריאל אריאל	מיני מאפה חלביים לחג השבועות
5	26	הרב יעקב אפשטיין	נתינת נבילות לעובדים זרים
9	34	ד"ר אליקום ברמן	נתינת נבילות לעובדים זרים
11	34	הרב יהודה הלוי עמיחי	צער בעלי חיים בדייג
12	23	הרב יעקב אפשטיין	דייג לשם הנאה
15	19	הרב יעקב אפשטיין	שימוש במים מטהרים לנטילת ידים
18	11	הרב יהודה הלוי עמיחי	יציאה לטיול מסוכן
19	31	הרב יעקב אפשטיין	יציאה לטיול מסוכן
10	21	הרב יהודה זולדן	הקדשת ביכורים בזמן הזה
30	16	הרב יהודה זולדן	יום טוב שני בגוש קטיף
20	15	הרב דב לנדא	הזית
6	28	הרב יואל פרידמן	סכך מעציץ שאינו נקוב
17	17	הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים	לכס בעצרת
27	8	הרב יהודה הלוי עמיחי	ערך מחצית השקל וערך הפרוטה
25	17	הרב יהונתן שמחה בלס	כביש חוצה ישראל
25	27	הרב יעקב אריאל	פיצוי מפגעי ממון וסביבה
25	32	הרב דוב ליאור	פיצויים על הפקעת קרקעות
			סמכות הממשלה להפקעת אדמות לסלילת כבישים

עמוד	חבורת		
35	26	הרב יהודה הלוי עמיחי	עקירת עצים לצורך כביש חוצה ישראל
			ביקורת ספרים
44	27	הרב גבריאל קדוש	חוות בנימין ח"ג
32	28	הרב ד"ר עמוס סמואל	מפעלו הפרשני והטקסטואלי של רש"ס לירושלמי
			לזכרם של גדולי תורה
27	4	הרב יעקב אריאל	הרב ש"ז אורעבאך ושיטתו במצוות התלויות בארץ
31	4	הרב יהודה הלוי עמיחי	פסקי הלכה ששמענו מפיו של הרב ש"ז אורעבאך
38	5	יוסף (יוסק'ה) שפירא	המכון לחקר המצוות התלויות בארץ של הרב ישראלי
39	5	הרב יעקב אריאל	הרב שאול ישראלי - מופת לרב ארץ-ישראלי
41	5	הרב יהודה הלוי עמיחי	דרכו של הרב ישראלי
45	5	הרב מרדכי גרינבלט	הנהגת הרב ישראלי ברבנות כפר הרא"ה
35	7	הרב ישראלי שריר	שיטתו של הרב ישראלי בענין שלמות הארץ (תגובה)
27	8	הרב יעקב אריאל	תורת ארץ ישראל במפעל חייו של הרב מ. צ. נריה
31	8	הרב יהודה הלוי עמיחי	תורת משה בארץ הצבי

כשרות

עופות

36	18	הרב יעקב אריאל	בשר עוף למהדרין
34	21	הרב יעקב אריאל	העוף למהדרין
36	28	הרב שמואל דוד	מהדרין בעוף - סקירה
36	21	ד"ר אליקום ברמן	על הזריקות בעופות

שונות

39	17	הרב משה ברנס	פיקוח לירקות עלים ללא חרקים
31	20	הרב אלי מיימון	שמן זית - בעיות הלכתיות צרכניות
37	17	הרב שבתי נאומבורג	נהלי כשרות במאפיות
34	19	הרב שבתי נאומבורג	כשרות באולמות השמחה
33	30	הרב יהודה הלוי עמיחי	בצל ביצה ושום שעברו עליהם לילה

הגות (ומאמרי מערכת)

חקלאות

7	14	הרב אלישע אבינר	החקלאות - ערך או פרנסה
7	3	הרב עזריאל אריאל	קדושת החקלאות בארץ ישראל במשנתו של הרא"ה
7	4	הרב יואל פרידמן	הקץ המגולה בתחיית החקלאות
7	22	אג' מרדכי שומרון	הקץ המגולה
	30	הרב גבריאל קדוש	פירות גלות ופירות גאולה
5	18	הרב יואל פרידמן	והיה אמונת עתיך
7	7	הרב מ"מ שניאורסון מליובביץ'	מאמין בחי העולמים וזורע
28	22	הרב דורון ותקין	חמישים שנה למדינת ישראל
29	22	הרב יעקב פייגנבאום	האם החקלאות עדיין רלוונטית
			ארץ ישראל וקדושתה
36	7	הרב עזריאל אריאל	עבר הירדן נחלה לישראל
10	6	הרב צבי שורץ	ארץ שבעת המינים
7	21	הרב ראובן היילר	שבעת המינים (ממשנתו של הרצ"ה)
7	23	הרב שאול ישראלי	בענייני אמונה וארץ ישראל
9	27	הרב דורון ותקין	לערכיות החקלאות בישראל
			שמיטת כספים ומעשר עני
7	1	הרב עזריאל אריאל	שמיטת כספים וצדק חברתי במשנת הרא"ה
7	16	הרב עזריאל אריאל	בצדקה תיכונני
7	13	הרב דורון ותקין	מעשר עני במקום מעשר שני
5	19	הרב יואל פרידמן	מעשר עני ומעשר שני

חברת עמוד

4	12	הרב צבי שורץ
7	29	הרב צבי שורץ
12	19	הרב דורון ותקין
5	25	הרב דורון ותקין
7	19	הרב יהודה זולדן
5	6	הרב יואל פרידמן
7	25	הרב צבי שורץ
5	13	הרב יואל פרידמן
5	20	הרב יואל פרידמן
5	26	הרב דורון ותקין
7	26	הרב שלמה אבינר
5	4	הרב עזריאל אריאל
7	8	הרב שמעון בירן
5	21	הרב יואל פרידמן
5	2	הרב יואל פרידמן
5	8	הרב יואל פרידמן
7	15	הרב יהודה זולדן
5	15	הרב יואל פרידמן
5	27	הרב יואל פרידמן
5	9	הרב יואל פרידמן
5	16	הרב יואל פרידמן
7	28	הרב יהודה זולדן
32	10	הרב יהודה הלוי עמיחי
5	23	הרב יואל פרידמן
5	17	הרב יואל פרידמן
16	17	הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים
5	5	הרב יואל פרידמן
5	24	הרב גבריאל קדוש
7	24	הרב יהודה זולדן
5	29	הרב יהודה עמיחי
7	18	הרב שמואל דוד
13	11	הרב יואל פרידמן
7	30	הרב יעקב אפשטיין
5	7	הרב יואל פרידמן
5	22	הרב יואל פרידמן
9	5	הרב עזריאל אריאל
5	10	הרב יואל פרידמן
7	17	הרב צבי שורץ
5	1	הרב יואל פרידמן

שלושה רגלים
על שלושה חגים העולם עומד
שלוש רגלים - שתיים שהם ארבע
ראש השנה
סימנים בליל ראש השנה
תחל שנה וברכותיה
סוכות
ארבע ושבעה מינים בסוכות עזרא ונחמיה
טעמו של אתרוג
ארבעת המינים - יחוד ואיחוד
חנוכה
שמן זית לנרות חנוכה
שלך גדולה משלהם
בימים ההם בזמן הזה
דרכו של יהודה המכבי
ט"ו בשבט
נטיעתם של צדיקים
חשבון נפש של ראש השנה לאילנות
ט"ו בשבט ראש השנה לאילנות?
מחודש כסלו לחודש שבט
אילן אילן במה אברכך
פורים
פורים - לחלוק כבוד לארץ ישראל
עיבור השנה בארץ ישראל
משום כבודה של ארץ ישראל
פסח
שמור את חודש האביב
ברכת האילנות
יום העצמאות
שיר והלל
שבועות
יציאת מנהיג מארץ ישראל
מגילת רות
מתן תורה במדבר
נעשה ונשמע אימתי נאמר
ימי המצרים
בזכירה - סוד הגאולה
האבכה בחודש החמישי
גאולת הארץ המקדש והצומות
האור מתוך החושך
ט"ו באב
ט"ו באב
לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב
ט"ו באב
תרומות ומעשרות
והריקותי לכם ברכה עד בלי די
ביעור מעשרות
כלאיים
האדם מול הבריה (לטעם מצוות כלאיים)
ביכורים
מצוות הביכורים
הביכורים - אחרית כראשית
שונות
אני בריה וחברי בריה

עמוד	חוברת		
32	1	הרב עזריאל אריאל	בעון שמיטה גלו ישראל
35	8	הרב עזריאל אריאל	שתתן טעם טוב בפירות
8	9	הרב עזריאל אריאל	להיות בריתי את הלוי
8	7	הרב יעקב אריאל	למטר השמים תשתה מים
5	11	הרב יגאל הדאיה	מגלות לגאולה
5	28	הרב דורון ותקין	השיבה שופטינו כבראשונה
5	3	הרב יואל פרידמן	מאפלה לאור גדול
5	14	הרב יואל פרידמן	לזכרו של הרה"ג משה צבי נריה
	12	הרב יגאל קמינצקי	לחונות משכנו החדש של מכון התורה והארץ
8	10	הרב צבי שורץ	החרוב - עץ יהודי
7	20	הרב צבי שורץ	חודשי השמן והדבש
7	9	הרב א. י. הכהן קוק	הסיבה למציאות החידקים בעולם
7	10	הרב א. י. הכהן קוק	משיח לישראל

חינוך והסברה

ארץ ישראל ומצוותיה

27	1	הרב משה הרשטיק	המצוות התלויות בארץ במערכת החינוך
37	13	גדעון נאור	תערוכה ופעילות לבתי ספר היסודיים בנושא "שוב א"
39	7	הרב צבי שורץ	מצוות הארץ - חינוך לדרך ארץ
			חלה
29	3	הרב משה הרשטיק	מצוות חלה לבנות ישראל
33	16	גדעון נאור	מהגורן אל הפיתה
			כשרות
29	2	הרב משה הרשטיק	חינוך לאכילת מוצרי מזון נקיים מחרקים
35	9	גדעון נאור	החרקים והאדם למגזר החילוני
37	21	הרב משה הרשטיק	בין העלים - סרט וידיאו על חרקים בירקות עליים
			ערלה
49	5	הרב משה הרשטיק	קירוב התלמיד לשמירה על מצוות ערלה
			תרומות ומעשרות
37	15	הרב משה הרשטיק	תרשים זרימה: מזון החייב בתרו"מ
			שונות
28	12	הרב משה הרשטיק	סיור בגן המצוות
31	12	גדעון נאור	תכניות המדרשה בבניין הקבע
37	14	גדעון נאור	שמן הזית במצוות התורה (פעילות לבתי ספר)
35	17	גדעון נאור	תהליך הבאת הביכורים
34	18	גדעון נאור	אבות האומה - ערכים בראי היהדות
39	24	גדעון נאור	כבוד האדם
38	25	הרב יעקב אפשטיין	עוד על כבוד האדם
37	29	גדעון נאור	מוזיאון התורה והארץ

סקירות מדעיות

חרקים

27	20	ד"ר אביחיל גרינברגר	צרעת התאנה
36	10	טכנאי מזון יובל הדר	החרקים בקמח ודרכי ההתמודדות איתם
33	2	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בירקות עליים ובירקות מוקפאים
38	15	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בירקות קפואים
37	30	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בירקות קפואים
33	3	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים במוצרי מזון
36	4	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים במוצרי מזון
53	5	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים במוצרי מזון
39	6	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים במוצרי מזון
45	7	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים במוצרי מזון

חברת	עמוד		
8	45	מעבדת מכון התורה והארץ	סיכום שנתי - חרקים בקטניות ובכרוב
8	46	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בירקות עלים ובפירות יבשים
9	37	מעבדת מכון התורה והארץ	איך לנקות כרוב מחרקים
10	42	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בפיצוחים
10	42	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בשימורי ארטישוק
11	42	מעבדת מכון התורה והארץ	מאפיינים להימצאות חרקים בקטניות ובגרעינים
11	44	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בירקות עלים
12	33	מעבדת מכון התורה והארץ	סימני נגיעות בקטניות ובגרעינים
12	34	מעבדת מכון התורה והארץ	חומס מעובד ונקוי חסה
13	40	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בתבלינים
14	38	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בתבלינים
8	46	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בפירות יבשים
16	32	מעבדת מכון התורה והארץ	חרקים בפירות יבשים
5	51	ד"ר ישי פנטנוביץ	תולעים בבעלי חיים
8	41	אג' יוסי שחר	בעיית החרקים בקטניות, סקירה מדעית
21	39	ד"ר אביחיל גרינברגר	פירות פרטנוקפיה
27	19	מאיר פרנקל	רימת זבוב הפירות בפירות הדר
11	37	הרב יואל פרידמן / מאיר פרנקל	כלאיים
23	39	ד"ר אביחיל גרינברגר	כלאי אילן - סקירה הלכתית ומקצועית
24	35	ד"ר אביחיל גרינברגר	הרכבה בירקות
28	25	ד"ר אריה מעוז/פרופ' א. גולדשמידט	דלעת
4	32	אג' אסף אבטבי	צמחים טרנסגניים וההלכה
4	35	פרופ' משה בר-יוסף	ערלה
2	31	אג' מרדכי שומרון	בעיות ערלה וכלאיים בהדרים
7	41	אג' מרדכי שומרון	נטיעה צפופה בהדרים והשפעתה על היבולים
8	37	אג' מרדכי שומרון	פתרון לבעיית הערלה במשתלות
9	22	אג' מרדכי שומרון	מנין שנות ערלה בגוש אדמה שהתפורר
14	25	אג' מרדכי שומרון	מנין שנות ערלה בגוש אדמה שהתפורר
26	42	מאיר פרנקל	תכונות הפלפל החריף
27	21	מאיר פרנקל	נצרים וחוטרים בעצי פרי
19	36	ד"ר אביחיל גרינברגר	הפאסיפלורה - שעונית סגולה
3	31	מד' חקלאי, מאיר פרנקל	סיכום סיור בשטחי גידול אסנה ופטל
1	29	אג' מרדכי שומרון	שביעית
9	34	ד"ר אליקום ברמן	גידול ירקות במצעים מנותקים
25	34	ד"ר אביחיל גרינברגר	סיכום ניסוי בגיזום אפרסק
13	39	מד' חקלאי, מאיר פרנקל	סיכום שנת השמיטה במצע מנותק
6	37	אג' מרדכי שומרון	שונות
13	30	אג' מרדכי שומרון	נתינת נבילות לעובדים זרים
			מיון ירקות לפי ייעוד
			שמן זית - אמיתי או לא?
			הפיטם של האתרוג
			השוואה בוטנית בין הערבה לאקליפטוס

